

TARTU ÜLIKOOL
FILOSOOFIA TEADUSKOND
FILOSOOFIA JA SEMIOOTIKA INSTITUUT

Jana Tamm

Martha Nussbaumi eetiline kosmopolitism – naiivne illusioon või kaasaegne ideaal?

Magistritöö

Juhendaja: Eva Piirimäe (PhD)

Tartu 2013

Sisukord

Sissejuhatus.....	3
1. Erinevad kosmopolitismi mõisted.....	5
1.1 Kosmopolitismi ajalooline teke ning kaasaegne jaotus	5
1.2 Partikulaarne versus universaalne.....	7
2. Nussbaumi eetilise kosmopolitismi eeldused ja eesmärgid	10
2.1 Universaalne ja solidaarne	11
2.2 Riigipiiride juhuslikkus.....	12
2.3 Hariduse kosmopolitiseerimine	16
3. Suutlikkuspõhine teooria	20
3.1 Suutlikkuspõhise teooria põhieeldused.....	21
3.2 Suutlikkused ja funktsioonid	22
3.3 Etnotsentristlikud süüdistused	23
3.4 Riiklike ja individuaalsete vastutuste ning kohustuste suhe	24
3.5 Suutlikkustepõhine teooria kui õhuke eetiline kosmopolitism?	29
3.6 Suutlikkuspõhise teooria seosed inimõiguste teooriaga	33
4. Nussbaumi poliitilise liberalismi kontseptsioon	36
4.1 Nussbaumi poliitilise liberalismi kontseptsioon ja globaalne õigus.....	40
4.2 Kas Nussbaum suudab poliitilise liberalismi positsiooni kaitsta?	42
4.2.1 Liberalismi definitsioon	42
4.2.2 Nussbaumi poliitilise liberalismi ja eetilise kosmopolitismi seosed.....	43
5. Relativismipõhised vastuargumendid	47
5.1 Erinevad relativistlikud lähtekohad	47
5.2 Nussbaumi vastuargumendid relativistlikele süüdistusele.....	48
Kokkuvõte.....	52
Kasutatud kirjandus	55
Summary	58

Sissejuhatus

Me elame maailmas, mis muutub iga päevaga justkui väiksemaks, sest järjest rohkem tekib erinevate globaliseerumisprotsesside tulemusena varem võõraste inimeste vahel uusi ja mitmesuguseid kokkupuuteid. Valisin oma magistritöö teemaks kosmopolitismi mõiste analüüsimise ühe kaasaja mõjukama ja ka sotsiaalselt aktiivsema filosoofi Martha Nussbaumi käsituses just seetõttu, et kosmopolitism tundub olevat üks ahvatlevatest võtmetest inimühiskonna paremaks mõistmiseks ning inimestevahelise suhtluse edendamiseks.

Nussbaumi suutlikkuspõhine teooria on erakordne projekt, milles autor näeb reaalselt võimalust maailma õiglasemaks muutmiseks. Tema positsiooni on lähiaastatel korduvalt kritiseeritud ja rünnatud ning vähe on neid, kes üritaksid pigem kaasa mõelda ning mõista tema globaalseid eesmärke. Nussbaum on kirjutanud sadu erinevaid artikleid ja raamatuid ning seda väga paljudes erinevates filosoofilistes valdkondades ja tema suure huvide ringi tõttu on teda ühtlasi nimetatud ka mitte filosoofiks, vaid ainult sotsiaalseks aktivistiksi ning eneseimetlejaliikuks nartsissistiksi (Harpham 2002: 52). Tema artikleid ja raamatuid on kirjeldatud kui liigselt ambitsioonikaid, üle-enesekindlaid ja lihtsakoelisi, süüdistusega püüelda kõikide maailma probleemide lahendamise poole ainult läbi Nussbaumi enda teooria (Harpham 2002: 52-54).

Kutselised filosoofid armastavad Nussbaumi verbaalse mudaga loopida, kuid Nussbaumi projekt ei olegi suunatud vaid teadlaste kitsale ringkonnale. Nussbaumi põhiliseks motivatsiooniks on muuta inimeste elu paremaks – jah, see kõlab naiivse, kuid samas ka väga tänuväärta plaanina. Sellel on mitmeid küsitavusi ja filosoofilisi vajakajäämisi, kuid soovin siiski kaitsta positsiooni, mis näeb Nussbaumi mitmekülgsel teooriat (mida ühe magistritöö raames täielikult dekonstrueerida on võimatu ülesanne) kui suure potentsiaaliga köitvat kaasaegset ideaali.

Et tegemist on universaalse ja seega relativismi vastase teooriaga, saab seda positsiooni kergesti rünnata. Usun aga, et Nussbaumi kosmopolitismi versioon võiks olla üks

inimühiskonna edendamise paremaid viise. Nussbaum saab oma teooria loomisel inspiratsiooni mitmetelt kaalukatelt ajaloolistelt filosoofidelt nagu Aristoteles, Diogenes, Kant, Marx ja paljud teised, kuid ta ei järgi otseselt ühtegi valmistallatud rada. Käesoleva töö eesmärgiks ei ole kritiseerida Nussbaumi täpset suhestatust mõne kindla filosoofiga, sest Nussbaum on loonud eelkõige iseenda originaalse ja täieliku teooria, mistõttu lähtun ka tema teooria kriitikas Nussbaumile omaste lähtepunktide, eelduste ja järelduste konstrueerimisest.

Oma 1994. aastal esmakordselt ilmunud artiklis „Patriotism and Cosmopolitanism“ ajakirjas *Boston Review* lõi Nussbaum aluse uuele ajastule kosmopolitismist kõnelemiseks poliitilises filosoofias. Ühtäkki oli see aastatuhandeid inimeste jaoks oluline, kuid vahepeal kõrvale jäänud lähenemine inimühiskonnale taas oluline ning viimaste aastakümnete jooksul on toimunud massiline erinevate kosmopolitismi versioonide edasiarendamine, kritiseerimine ja rekonstrueerimine. Nii on ka Nussbaum pööranud tähelepanu oma algse artikli kriitikale ning hiljem oma teooriat parandanud. Käesoleva töö rõhuasetus ongi just väidetel, mida ka hilisem Nussbaum veel toetab, kuid puudutab põgusalt ka tema varasemaid mõtteid.

Töö eesmärk on vaadelda, kas ja kui, siis millisel määral on Nussbaumi eetilise kosmopolitism kaitstav. Esimene peatükk seletab lahti kosmopolitismi mõiste laiemalt ning vaatleb, kuhu täpsemalt paigutub selle kategoriseerimisel Nussbaumi suutlikkuspõhine teooria. Teine peatükk analüüsib lähemalt Nussbaumi eetilise kosmopolitismi eeldusi ja põhiväiteid; kolmas konkreetselt tema suutlikkuspõhise teooria olemust, eesmärke ja kriitikat; neljas peatükk selgitab Nussbaumi liberaalse poliitika mõistet John Rawlsi mõistekäsituse eeskujul ning viiendas peatükis analüüsib relativismipõhiseid süüdistusi Nussbaumi universalismile ning Nussbaumi vastuväiteid nendele.

1. Erinevad kosmopolitismi mõisted

Kuigi kosmopolitismi mõiste tähistab väga erinevaid lähenemisi ning puudub üksmeel täpse sisulise ja vormilise definitsiooni suhtes, on selle tuumaks alati arusaam, et kõik inimesed, olenemata nende sotsiaalsest või poliitilisest kuuluvusest, jagavad mingisugust olulist ühisust. Mõnede jaoks tähendab see ühisus universaalset moraalset kogukonda, teiste jaoks poliitiliste institutsioonide universaliseerimisvajadust, kolmandatele aga hoopis globaalse avatud turu pooldamist ning variante on veel mitmeid teisigi. (Kleingeld 1996: 2).

1.1 Kosmopolitismi ajalooline teke ning kaasaegne jaotus

Kosmopolitismi mõiste pärineb Antiik-Kreekast küünik Diogeneselt, kes vastas, kui temalt küsiti, kust ta pärit on, et ta on maailmakodanik – sõna-sõnalt *kosmopolitês* vanakreeka keeles (Diogenes Laertius VI: 63). Väidetavalt ei mõelnud Diogenes end maailmakodanikuks tunnistamise all aga muud kui ainult seda, et tal puuduvad erilised kohustused oma polise (Sinope) ees ainuüksi selle liikmeks olemise tõttu, ning positiivset sisu sellele tavaliselt ei omistata (Kleingeld 2006). Positiivse sisu omistasid kosmopolitismi mõistele stoikud, kes kujutasid kosmost kui suurt polist, mis põhineb mõistuslikkusel (*right reason*) ning väitsid, et indiviidi moraalsed kohustused ei piirne vaid tema kohalike kuuluvustega (Kleingeld 1.1., 2006). Kuna kõik inimesed on võimelised ratsionaalselt mõtlema ning kaalutlema, peaksid nad võimalusel üksteist ka aitama.

Kristluse levikuga kosmopolitistlik maailmavaade taandus ja asendus küsimusega sekulaarse ja religioosse vahekorra suhtes, kuigi paljud religioonid (näiteks kristlus) rõhutasid inimkogukonna ühtsust. Kosmopolitistlik mõistekasutus hakkas uuesti levima valgustusajastul, tingituna rohketest maailmaavastustest ning kapitalismi arengust rahvusvahelisel areenil. Siiski, veel 18. sajandil viitasid kosmopolitismi ning

maailmakodanikuks olemise mõisted kindlate filosoofiliste teooriate asemel avatud ja erapooletule suhtumisele ja osutas pigem indiviidile, kes väärtustas rahvusvahelisi kontakte ning reisis sageli uutesse paikadesse; indiviidile, kes polnud kuskil „võõras“. Sellise suhtumisega isikuid süüdistati sageli äärmuslikus individualismis, kes, rõhutades oma armastust justkui kõigi vastu, ei armastanud tegelikult kedagi. End kosmopoliidiks tituleerinud aga nägid stoikude eeskujul inimkonna universaalsuses moraalselt ideaali; nii ka näiteks I. Kant, kelle järgi kuuluvad kõik ratsionaalsed olendid (ehk inimesed) ühte moraalsesse kogukonda. Varased utilitaristlikud kosmopoliidid, näiteks J. Bentham, osutasid vastukaaluks kõikide rahvuste võrdsele ja ühisele vahendlikkusele (*utility*). (Kleingeld 2006: 1.1-1.2)

19. ja 20. sajandil tekitas majanduslik globaliseerumine raevukaid reaktsioone, eelkõige K. Marxi ja F. Engelsi kriitikas, kes nägid kosmopolitismi mõistes kapitalismi ideoloogilist peegeldust ja rikka eliidi poolse rõhumise sümbolit. Samas on nende rahvusvahelise ühinemise ja piiride kaotamise kutses implitseeritud teistsugune kosmopolitistlik lähenemine, mis rõhutab kõikide indiviidide moraalselt võrdsust ja võrdset õigust materiaalsetele ressurssidele. Rahvaste Liiga ning Rahvusvahelise Kriminaalkohtu loomine oli oluliselt kosmopolitistlik projekt ning esmakordselt olid indiviidid piirideüleste õiguste ja vastutuse kandjad. Lisaks kasutati kosmopolitistlikke põhjendusi õigluse ja võrdse austuse saavutamiseks nii orjanduse vastu kui ka naiste õiguste võrdsustamiseks meestega. (Kleingeld 2006: 1.3)

Laias laastus võib kaasaegsed kosmopoliitilised lähenemised jagada neljaks üksteisest üsna erinevaks mõisteks¹. Poliitiline kosmopolitism pooldab ühtset globaalselt valitsetud ühiskonda; kultuuriline kosmopolitism rõhutab multikultuursuse olulisust ning iga kultuurikogukonna õigust oma traditsioonidele ning eluviisidele; majanduslik kosmopolitism pürib globaalselt ühtse ja võimalikult vaba turu poole; ning eetiline kosmopolitism rõhutab, et indiviididel on üksteise suhtes rahvus- ja riigipiiriüleseid

¹ Kindlasti on võimalik kosmopolitismi eri vorme välja tuua ka teisiti ning siin kujutatud jaotusel on omakorda eraldi alamkategooriad, kuid siin kasutatud neli põhilist lähenemist peaksid täitma eesmärgi näidata, kus Nussbaumi kosmopolitism mõtteliselt paikneb ning millele vastandub.

moraalseid kohustusi. Martha Nussbaumi kosmopolitismi mõiste klassifitseerub selle jaotuse järgi just eetilise kosmopolitismi alla. (Kleingeld 2:1996).

Lisaks saab eetilise kosmopolitismi jaotada rangeks (*strict*) ja nõrgaks või mõõdukaks (*moderate*) kosmopolitismiks. Range kosmopolitism väidab, et meie moraalsed kohustused partikulaarsete (kaaskodanikud, perekond jms) seotuste vastu ei ole kunagi tugevamad kui kohustus aidata võõraid ning mõõdukas kosmopolitism väidab, et vähemalt mõnedel juhtudel on meie lähedased moraalselt olulisemad (Kleingeld 2006: 2).

1.2 Partikulaarne versus universaalne

Nussbaumi kosmopolitism ei poolda ühtset maailmariiki ega kõikide riigipiiride kadumist², ta on multikulturalismi otsene vastane ning samuti ei ole tema filosoofia eesmärgiks ühtne maailmaturg. Nussbaum on mures mittekriitilise multikulturalismi pärast, mida ta mõistab kui erinevate kogukondade suletust dialoogile väljaspool gruppi ning kui eitust, et gruppi kuulujatel väljaspool olevate indiviididega üldse midagi olulist ühist on (Nussbaum 2011: 110).

Nussbaum on isegi eitanud, et ta on kosmopoliit selle traditsioonilises mõttes, pidades silmas, et tema suutlikkuspõhine teooria on rangelt vaid poliitiline teooria, mis tekib kattuva konsensususe tulemusel; ning ta soovib vältida igasugust eetiliselt kõikehõlmava (*comprehensive*) doktriini loomist, mida kosmopolitism tema väitel igal juhul teeb (Nussbaum 2011: 93). Siiski, Nussbaumi suutlikkuspõhine kontseptsioon lähtub eeldusest, et inimestel on palju lokaalseid kohustusi ning seotusi, kuid sellegipoolest nõuab inimeseks olemine, et hooliksime ka võõrastest *per se* ning tema usk kõikide inimeste ratsionaalsusesse on juba iseenesest kosmopolitistlik väide, sest on riigipiiride ülene ja universaalne; omame kõikidele inimestele igal ajal. Tema põhiline hirm kui tema

² Tegelikult on Nussbaum lausa ühtse maailmariigi loomise vastane, väites, et sellisel riigil oleks liiga suur oht muutuda türanlikuks ning sellisel juhul oleks seda ka liiga raske kukutada. Samuti võib globaalne riik õõnestada kultuurilist mitmekesisust. Nussbaum 2006

teooriat nimetatakse kosmopolitistlikuks tuleneb sellest, et kosmopolitismi tavaline konnotatsioon on lokaalsete kohustuste hülgamine. Käesoleva töö raames väidan siiski, et Nussbaum kaitseb teatud kosmopolitistlikku positsiooni.

Nussbaum on ise kosmopolitismi mõistest akadeemiliselt kirjutanud vaid paaris kohas: oma 1994. aastal ilmunud artiklis ning 2003. aastal ilmunud raamatus „Compassion and Terror“. John Rawlsi³ eeskujul ei tohiks kosmopolitism tema arvates olla kõikehõlmav eetilise doktriini ning ta on nõus toetama erinevaid poliitilisi printsiipe senikaua, kui ei suruta peale üht kindlat eetilist doktriini ning järgitakse kattuva konsensususe (*overlapping consensus*) printsiipi. Nii soovib ta vältida metafüüsilisi siduvusi ning võimaldada paljusid erinevaid hüvekontseptsioone. (Nussbaum 2006: 7).

Nussbaum rõhutab, et ta mõistab kosmopolitismi eelkõige kui suhtumist, avatud olemist teise ning võõra suhtes⁴. Seeläbi vastandab ta kosmopolitismi patriotismile:

„Kosmopoliit on pagendatud patriotismi pesakonna-laadsest soojusest, köitvast uhkusest iseenda ja endale kuuluva üle“ (Nussbaum 1996: 15).

Samas ei eita autor, et inimestel poleks siiski oma lähedaste ees esmasemaid kohustusi kui võhivõõraste ees; juba üksnes praktilistel kaalutlustel, et tagada inimeste maksimaalne heaolu kõikjal, on perekondlikud ja ka riiklikud sidemed ning moraalsed kohustused olulised ning nõuavad meie pidevat hoolt. Ta ei eita patriootlike sidemete tähtsust senikaua, kuni indiviid ei lähtu esmalt oma riiklikust või rahvuslikust kuuluvusest, sest ennekõike on kõik inimesed suurema inimühiskonna osad. Seeläbi on

³ John Rawls ei olnud ise muidugi kosmopoliit, kuid Nussbaum kasutab ulatuslikult tema mõistevõrgustikku; sellest räägib lähemalt 5. peatükk.

⁴ Kosmopolitism kui avatud olemine teise suhtes sarnaneb A. K. Appiah' juurtega kosmopolitismi teooriale (*rooted cosmopolitanism*). Appiah käsitleb kosmopolitismi kui vestlust (*cosmopolitanism as conversation*), mis ei vastandu patriootlikele tundmustele. Kosmopolitism on kui vestlus seetõttu, et kõikidel inimestel on võimalik üksteiselt midagi õppida ning erinevatest riikidest pärinevate indiviidide vahel toimub see protsess alati läbi vastastikuse suhtluse, kus iga osaleja esindab oma kindlate juurtega kultuurilist ja ajaloolist tausta. (Appiah 2006) Sellega Appiah ka piirdub ega loo kosmopolitismile positiivset sisu nagu seda teeb Nussbaum oma suutlikkuspõhise teooriaga.

Nussbaum otseselt vastu mõnele rangematele stoitsistlikele teooriatele, mis nõuavad kõikidesse inimestesse, sealhulgas oma lähedastesse, absoluutselt võrdset suhtumist. Perekond on Nussbaumi arvates üks olulisemaid individuaalse identiteedi määrajaid ning oma lähedaste eest hoolitsemine alati üks inimese moraalseid kohustusi. (Nussbaum 2011: 405).

Patriotismi vormi, mida Nussbaum toetab, nimetab ta „puhastatud patriotismiks“⁵ (*purified patriotism*), mis tähendab, et indiviidi riiklik kuuluvus on ainult instrumentaalne. Ta nõustub klassikaliste mõtlejatega, et „rahvuslik kuuluvustunne võib mängida olulist rolli väärrika maailmakultuuri loomisel“ (Nussbaum 2008: 6), kuid rahvusi kujutab ta ajas pidevalt muutuvate ja arenevate narratiividena, mis on küll olulised ja väärtuslikud, aga pole indiviidi jaoks primaarsed. Puhastatud patriotism kui kindel versioon patriotismist, mida Nussbaum toetab, peab austama konstitutsioonilisi õigusi ja riigi suveräänsust, võimude lahusust, peale kodanike ka riigis elavaid mitte-kodanikke ja immigrante, võimaldama riigi elanikel õppida ka võõraste kultuuride ning kohalike vähemusgruppide kohta ning alati austama kõne- ning mõttevabadust ja olema sealjuures kriitiline ka iseenda traditsioonide ja kultuuri suhtes (Nussbaum 2008: 4-6). Nussbaum omistab rahvuslusele ka moraalse väärtuse ning tunnistab riike kui ühtesid olulisemaid indiviidi autonoomia väljendajaid (Nussbaum 2011: 114).

Nussbaum rõhutab, et tema eesmärk ei ole kõikidele inimestele öelda, et nad peaksid olema kosmopoliidid – vastupidi, tema väitel saab kosmopolitism olla vaid osa tema pooldatud kosmopolitismist ehk siis ainult juhul, kui mõne indiviidi isiklik eetiline doktriin juba on kosmopolitism. Ta hülgab tugeva kosmopolitistliku positsiooni ning väidab, et selline kosmopolitism on kõikehõlmav doktriin, kuna eitab indiviidi partikulaarseid kuuluvusi ja jätab seega indiviidi ilma tema kohalikust tähendusest (Nussbaum 2008: 6).

Hoolimata Nussbaumi kosmopolitismi eitamisest väidan siiski, et Nussbaumi teooria on läbinisti kosmopolitistlik – kuid ta ei poolda ranget, vaid mõõdukat kosmopolitismi, sest

⁵ Puhastatud patriotismi mõiste pärineb G. W. Herderilt.

rõhutab partikulaarsete sidemete ja kuuluvuste tähtsust, aga eitab siiski rahvusliku kuuluvuse prioriteetsust võrreldes lihtsalt inimeseks olemisega. Globaalse ideaalina näeb autor suutlikkuspõhist teooriat (*capabilities approach*), mis keskendub universaalsete inimsuutlikkuste tagamisele kõikidele indiviididele. Prioriteetne on suutlikkuspõhise teooria järgimine ning nii ei pea Nussbaumi loetletud põhivõimekustega nõustuvad inimesed olema ise tingimata kosmopoliidid (Nussbaum 2011: 404). Suutlikkuspõhisest teooriast räägib pikemalt 3. peatükk, enne oleks aga vaja veel selgitada eetilise kosmopolitismi eeldusi ning üldisemaid eesmärke ja seoseid Nussbaumi teooriaga.

2. Nussbaumi eetilise kosmopolitismi eeldused ja eesmärgid

Hoolimata sellest, et Nussbaum on pärast oma esimeste teoste kirjutamist eitanud, et ta on kosmopoliit, sobitub tema suutlikkuspõhine teooria kosmopolitismi mõõduka (*thin* või *moderate*) vormiga⁶ ja autor on valdava osa kaasaegsete filosoofide silmis teatud kosmopolitismi vormi toetaja. Nussbaum on paarikümne aasta jooksul oma vaateid pidevalt arendanud, revideerinud ja redigeerinud, kuid võib väita, et ta on jäänud siiski kosmopolitismi esindajaks ja loonud sellest enda komplekse versiooni.

Nussbaumi järgi on kõik inimesed võimelised eetiliseks arutluseks (*ethical reasoning*) ja ühtlasi on kõikidel inimestel soov ning vajadus elada koos teistega. Eetilise arutluse võime ja sotsiaalsus kombineeruvad Nussbaumi väitel H. Grotiuse ideega, et oleme olendid, kes otsivad ühist hüve (*common good*) ning seda hüve saab mõõta meie moraalse intelligentsiga. Moraalset intelligentsi konstitueerivad kolm fakti inimolendi kohta: i. inimväärikus, inimene kui eetiline olend kõikjal, kus ta elab; ii. inimeste sotsiaalsus, mis tähendab, et väärikas elu hõlmab teiste inimestega ühist elu, sealjuures ka nende väärikust võrdselt austades; iii. ning faktid rohkete erinevate inimvajaduste kohta, mis tähendab, et ühine elu peab kõigile võimaldama neid vajadusi täita vähemalt nii palju, et

⁶ Oma esimestes teostes pooldas Nussbaum tugevamat kosmopolitismi versiooni ja aristotelliku essentsialismi vormi, kuid kuna ta on selle viimastel aastatel hüljanud, keskendun ainult tema uuemale lähenemisele.

inimväärikust ei ohusta probleemid nagu nälg, vägivald või poliitiliselt ebavõrdne kohtlemine. (Nussbaum 2006: 274-275).

Nussbaumi eetilise kosmopolitismi põhieeldusteks on universaalsuse ja solidaarsuse nõue, mis tuleneb inimese võimekusest ratsionaalsusele; riigipiiride juhuslikkuse väide; ning põhieesmärkideks on kosmopoliitse hariduse võimaldamine kõikjal maailmas, mis peaks välja viima globaalsete konfliktide vähenemiseni ja ideaalis kaotamiseni; ning üleüldiselt suutlikkuspõhise teooria nõudmiste täitmise kaudu vaesuse ja ebavõrdsuse vähendamine kõikjal maailmas⁷.

2.1 Universaalne ja solidaarne

Nussbaumi eetilise kosmopolitismi põhieeldusteks on universaalsus: kõikidel inimestel on õigus teatud suutlikkusteks, mille tagamine on riikide kohustus; ja solidaarsus: inimestevahelised eetilised kohustused ei sõltu riigipiiridest ja kõikidele peab tagama teatud suutlikkused, nähes iga indiviidi kui eesmärgi iseeneses (Nussbaum 2006: 79).

Mitte kõik eetilise kosmopolitismi lähenemised ei rõhuta piirideülest solidaarsust ning kõikide indiviidide inimlikkusest tulenevaid õigusi ja kohustusi; küll on aga kõik eetilise kosmopolitismi teooriad implitsiitselt universaalsed (piisab ka näiteks lihtsalt väitest, et kõikidel inimestel on moraalselt oluline ühine omadus X, kuid sellest ei tulene veel väide, et kõikidel indiviididel ka mingisugused rahvusülesed õigused või kohustused on).

Näiteks Lee Harris on väitnud, et Diogenes nõudis endale täpselt samu õigusi, mis peaks olema ka kõikidel teistel – nimelt õigust olla rahule jäetud⁸, ning seeläbi eitas Diogenes, justnagu võlgneks ta kellelegi midagi, kuna tema omalt poolt ei nõudnud ka maailmalt

⁷ Nussbaum on oluliselt inspireeritud naiste jätkuvalt ebavõrdsest kohtlemisest kaasajal, eelkõige Indias.

⁸ Stoikud hoidusid ühtlasi poliitikast üleüldse ning nende arusaam ratsionaalsusest oli tihedalt seotud kosmoloogiaga, kuid need küljed hülgab Nussbaum täielikult ning järgib stoitsistlikku eeskju ainult selles, et väärtustab kõikide inimeste piiriülest väärtust. (Kallhoff 2000)

midagi (Harris 2003: 48). Sellisest seisukohast võib järeldada, et saab olla eetiliselt universaalne, kuid mitte solidaarne; ehk väita, et kõikidel peaksid küll olema samad õigused, aga nende olemasolu kontrollimine või tagamine ei ole teiste indiviidide kohustus.

Nussbaumi kosmopolitismi solidaarsusenõue nõuab aga, et kõikidel indiviididel on oma inimsusest tulenev õigus teatud suutlikkustele ning sealjuures on inimeseks olemine prioriteetne kindlasse riiki kuulumise suhtes. Meil kõikidel on üksteise ees moraalsed kohustused ning kedagi ei peaks rohkem või vähem eelistama ainult tulenevalt tema riiklikust kuuluvusest, aga ühtlasi on meil ka moraalselt olulised kohustused oma lähedaste vastu. Siit järeldub taas vihje mõõdukale kosmopolitismile, sest olulised pole mitte ainult universaalsed, vaid ka partikulaarsed kuuluvused. Traditsiooniliselt on (range) kosmopolitismi mõiste rahvuslusele (*nationalism*) vastandatud, kuid Nussbaum väidab, et riiklik kuuluvus pole prioriteetne, küll aga vajalik ja oluline, mistõttu väidan, et ta on mõõduka kosmopolitismi esindaja. (Nussbaum 2011: 113)

2.2 Riigipiiride juhuslikkus

Nussbaum toetab oma väite, et me ei peaks prioritiseerima oma tegemistes kaaskodanikke tähelepanekule, et konkreetne asukoht või riik, kuhu inimene sünnib, on moraalselt sama juhuslik (*arbitrary*) kui tema sugu, rass või mõni muu sattumuslik omadus. Kõikidel inimestel on olenemata nende partikulaarsest kuuluvusest õigus inimväärikusele ning õitsengule (*flourishing*). (Nussbaum 2006: 279-281)

Ta ütleb, et kui kosmopolitism on oma olemuselt väljapoole suunatud, siis patriotism on sellele vastandatult suunatud sissepoole ja sellest tulenevalt on moraalselt juhuslik, et pöörame oma pilgud kõrvale niipea, kui olukord nõuab, et pööraksime tähelepanu riigipiiridest välja jäävate inimeste probleemidele (Nussbaum 1996: 6). Kui kosmopolitism on universaalne, siis patriotism on partikulaarne ning patrioodi moraalsed kohustused on alati prioritiseeritud vaid kaaskodanike suunas. Nussbaum väidab, et

inimene ei ole moraalselt vastutav selle eest, et ta lihtsalt sündis mingisse riiki; sellest tulenevalt ei peaks ta moraalselt vastutav olema ka oma rahvusest või riiklikust kuuluvusest tingitud eelistuste või puudujääkide eest.

Nussbaum järeldab sellest, et kuna kõikidel inimestel on universaalsed õigused teatud vajaduste rahuldamiseks, siis on meil kõigil ka kollektiivne vastutus neid kõikidele tagada; olenemata riiklikust kuuluvusest (Nussbaum 2006: 280-281). Kuid samamoodi nagu lähedaste eest esmane hoolitsemine on praktilistel kaalutlustel mõistlikum kui pidevalt võõraste heaolu jälgimine, on põhjust kollektiivne vastutus delegeerida vastavatele institutsioonidele – peamiselt riigile. Ta väidab, et kõik inimesed soovivad elada üheskoos väärikat elu ning seetõttu on neil ka kollektiivne kohustus leida selleks parim viis. Kandes vastutuse institutsioonidele, on indiviididel omakorda täiesti enda otsustada, millist eluviisi või hüvekontseptsiooni nad isiklikult järgida soovivad. Institutsioonide ülesandeks on võimaldada kõikidele inimestele teatud suutlikkused minimaalselt piisaval määral; ülejäänud jääb individuaalse valiku jaoks. (Nussbaum 2006: 310-311)

Et vähendada arenguriikide ning vaeste inimeste ebaõiglast olukorda, mis tuleneb reeglina vaid nende sattumusliku sünnikoha vajakajäämistest, pooldab Nussbaum globaalse majanduskorralduse põhistruktuuride ümberkorraldamist ning ütleb, et ei ole õiglane, kui mõned riigid suudavad oma elanikke toita ja samas on teistel riikidel selleks suured takistused. Olulisi praktilisi juhtnööre Nussbaum täpseks rahvusvaheliseks ümberjaotuseks või abiandmise miinimummääradeks ei anna, vaid ütleb, et täpse jaotamisprintsipi väljatöötamine on majandusteadlaste ülesanne ning ilmselt on see väga pikk ja aeganõudev, samas hädavajalik protsess. (Nussbaum 2006: 316-320)

Ühtlasi rõhutab ta, et ka rahvusvahelistel ja –ülestel korporatsioonidel (vihjates kasumlikele suurettevõtetele) on vastutus edendada inimeste suutlikkuste võimalikult efektiivset tagamist oma tegutsemispiirkonnades. Ta ütleb, et uuel maailmakorral peab olema selge avalik arusaam, et väärikas äritegevus peaks tähendama ka kohalike tööliste hariduse edendamist ja loodusliku keskkonna hoidmist ja väärtustamist ning nii läheks ka

äriühingutel endil paremini, sest poliitiline stabiilsus vaesemates regioonides suureneks, kuna töötajad oleksid haritumad ja õnnelikumad. (Nussbaum 2006: 316-320)

Tundub, justkui tuletaks Nussbaum riigipiiride moraalse juhuslikkuse väitest liiga palju, jõudes välja lausa suur korporatsioonide ärieetika muutmise nõudmiseni. Moraalse juhuslikkuse väidet Nussbaum ise ulatuslikult ei ava, vaid võtab seda lihtsalt faktina põhinedes vaid väitel, et iga indiviid sünnib mingisse rahvusesse ja riiki ega ole seda ise valinud. Seetõttu kasutan David Milleri moraalse juhuslikkuse teooriat, et Nussbaumi väite tagamaid paremini mõista.

Moraalse juhuslikkuse teooria põhineb eeldusel, et õiguspriinsipiibid on võrdse kohtlemise priinsipiibid ning need nõuavad, et ei diskrimineeritaks moraalselt ebaolulistel alustel nagu näiteks inimese sugu. Õigust võrdsele kohtlemisele ning võrdsetele võimalustele toetavad ka demokraatlikud riigid, kuid kosmopoliit läheb siit sammu kaugemale ning väidab, et ka indiviidi rahvus või riiklik kuuluvus on ebaoluline vaatlemaks, millised võimalused tal olema peaksid, ning seetõttu peaks õigusest võrdsele kohtlemisele rääkima globaalsel tasemel. (Miller 2008: 32)

Ühest küljest võib rääkida moraalsest juhuslikkusest seetõttu, et inimene ei ole vastutav oma rahvusliku kuuluvuse eest, kuna kõik inimesed lihtsalt sünnivad mingisse riiki (rahvusesse) ning saavad sealsete eeliste ning ebasoodsate tingimuste osaliseks. Kui indiviid ei ole moraalselt vastutav mõne omaduse omamise eest, siis sellel baseeruvat ebavõrdset kohtlemist õigustada ei saa. (Miller 2008: 32-33)

Moraalset juhuslikkust võib käsitada ka teisel viisil: mitte kasutades seda eeldusena, vaid seda järeldades. David Miller toob näite, kus kaht inimest eristatakse ainuüksi omaduste järgi, mille eest nad pole vastutavad (moraalne juhuslikkus ülal toodud mõistes), siis on väär, et neid koheldaks erinevalt (moraalne juhuslikkus teises mõistes). Milleri väitel ei ole selline priinsipiip kuigi usutav, sest kui mõelda kahe inimese peale, kel on erinevad vajadused ja need vajadused ei tulene põhjustest, mille eest nad ise vastutavad, näiteks on üks neist sünnipuudega, siis on tegu küll moraalse juhuslikkusega esimeses mõistes, aga

mitte teises. Nii väidab Miller, et suuremate vajadustega inimesed vajavad ka suuremaid ressursse. (Miller 2008: 34) Nussbaum tegelikult nõustub sellega, et inimeste vajadused on asümmeetrilised ja ta on sellele probleemile ka suurt tähelepanu pööranud oma suutlikkuspõhise teooria konstrueerimisel, aga siiski kinnitab ta riigipiiride moraalset juhuslikkust kui üht olulist õiglusteooria konstrueerimise osa.

Kuid väide, et miski on moraalselt juhuslik, tundub üleüldse olevat liiga nõrk, et luua selle najalt kohustusi, sest moraalselt juhuslikena saab käsitada ka kõiki talente, geneetilisi soodumusi, ajastut, millesse keegi sünnib (Nussbaum nõustub kõigi nende sattumuslike omadustega) – kui nõustuda juhuslikkusest tulenevate kohustustega võrdsete võimaluste loomiseks, jõuaksime absurdsesse olukorda, kus peaks kompenseerima võimatuid asju, sest võib väita, et olles näiteks üliandekas valgenahaline meessoost isik annab suure eelise näiteks naissoost mustanahalise inimese suhtes, kes on pime, kurtumm ja liikumisvõimetu. Kui indiviid ise ei ole moraalselt vastutav oma sattumuslike omaduste eest, ei saa sellest veel järeldada, et vastutama peaksid teised inividid. Moraalsest juhuslikkusest ei järeldu veel indiviidide moraalset kohustust teiste inimeste ebavõrdsuse vähendamiseks.

On küsitav, mil määral suudab Nussbaum riigipiiride moraalset juhuslikkust kaitsta. Kuid ka juhul, kui rahvuse moraalset juhuslikkuse väide kõrvale jätta, ei kuku Nussbaumi teooria veel kokku, sest samuti ei saaks ainult selle puudumisel väita, et rahvuslik kuuluvus on prioriteetne. Põhjused, miks peaks rahvuslik kuuluvus olema esmasem globaalse ees, on vähemalt sama ambivalentsed.

Iga rahvuse liige on alati ühtlasi paljude muude gruppide nagu näiteks perekonna ja kohalike kogukondade liige ning võib väita, et ta on osaliselt konstitueeritud ka nende poolt – osaliselt on kõik inividid konstitueeritud oma partikulaarsete kuuluvuste poolt ning Nussbaum tunnustab seda. Enamgi veel, kaasaega suuresti iseloomustav riigipiiride nõrgenemine ning mitmed globaalsed suhtlussüsteemid aitavad näha, kuidas paljud inividid on samamoodi osaliselt konstitueeritud ka rahvusväliste ja –üleste gruppide poolt. Väide, et indiviid on konstitueeritud rohkem oma rahvuse poolt on sama kaaluga

kui väide, et indiviidi olulisim aluspõhi on tema perekond või mõni rahvusvaheline sotsiaalvõrgustik; ning neist ükski pole ainuõige, sest sõltub ainult konkreetsest indiviidist.

Pigem toetab Nussbaum oma kosmopolitistlikud eeldused inimväärse elu nõudele ainuüksi sellele, et inimeste näol tegemist on ratsionaalse võimekusega olenditega ja ta tunnustab inimelu kõikjal, kus see ilmneb; inimesi seovad ühised võimed, soovivad ja probleemid olenemata nende elukohast (Nussbaum 1997: 9). Juba ainuüksi sellest, et X on inimene, piisab Nussbaumi jaoks selleks, et väita, et ta kuulub inimkogukonda; ning kõikidel inimestel on moraalne kollektiivne vastutus kogu inimkonna ees. Selle paremaks mõistmiseks moodustab olulise osa Nussbaumi filosoofilisest teoriast tema uuenduslik lähenemine hariduspoliitikale.

2.3 Hariduse kosmopolitiseerimine

Nussbaum rõhutab, et viis, kuidas kaasajal haridust edasi antakse, mõjutab oluliselt tuleviku inimeste mõtteviisi ning avatuse astet teisele ja võõrale. Põhjus, miks Nussbaum kosmopoliitiliselt avatud hoiaku ning riigiülese moraalset vastutust rõhutab, on enim näha just tema hariduslikus programmis Ameerika Ühendriikide näitel, kuid ta soovib seda laiendada kõikjale maailmas.

Kaasaegse kosmopolitismi nurgakivi panekuna mõjunud artiklis „Cosmopolitanism and Patriotism“ väidab autor, et kõik lapsed peaksid koolis õppima mitte olema uhked ainult oma rahvuse või riigi üle, vaid proovima mõista ükskõik, millises maailma osas elava indiviidi võimalikku eluvaadet (Nussbaum 1996: 3-4). Nussbaumi kosmopolitistlik suhtumine hariduspoliitikasse on pigem programmiline ning selle ideaaliks on inimeste võimalikult hea üksteise mõistmine, solidaarsus ja kaastunne; ja seeläbi ka inimestevaheliste konfliktide vähenemine. Hoolimata sellest, et artikkel ilmus esmakordselt 1994. aastal, pooldab Nussbaum jätkuvalt samu printsiipe ning seeläbi ka samalaadset kosmopolitistlikku avatust hariduse edasiandmisel.

Artiklis toob Nussbaum välja neli põhjendust, miks kosmopolitistlik lähenemine on esmavajalik just hariduses. Esimene põhjus on, et kosmopolitistlik haridus laseb meil endi koha rohkem teada saada. Ta ütleb, et üks suuremaid barjääre ratsionaalseks otsustamiseks poliitikas on tihtipeale analüüsimata tunne, et indiviidi hetke-eelistused on neutraalsed, loomulikud ja paratamatud. Seega riiklikke piire oluliseks pidav haridus ainult taastoodab sellist irratsionaalsust, rõhutades ajalooliselt juhuslikult tekkinud riigipiire kui moraalselt kaalukaid. (Nussbaum 1996: 4).

Kahtlemata on Nussbaum oluline kaasaegne aktivist just oma haridusliku programmi juurutamisel. Kuid esimese põhjenduse puhul on filosoofiliselt tegemist üsna nõrga positsiooniga: miski ei välista sokraatilise meetodi kasutamist enese tundmaõppimiseks ja siiski olemast uhke oma erilise rahvusliku pärandi üle ja seda tähtsaimaks pidamast. Samuti võib riigipiiride moraalse juhuslikkuse väite kõrvalejätmisel tunnustada riigipiiride olulisust, kuid see ei vastandu veel eetilise kosmopolitismi põhinõudele tunnustada inimest ka väljaspool iseenda riiki. Samahästi võib kosmopoliit, nagu Nussbaum oma hilisemates teostes ka on seda teinud, öelda, et rahvuslik uhkus võib mõne inimese jaoks olla hea ja oluline, aga siiski väita, et iga riigi elaniku puhul on siiski tegemist eelkõige inimolendiga ja seeläbi olulise moraalse üksusega.

Teine põhjendus, miks kosmopolitistlikku lähenemist hariduses vaja on, seisneb Nussbaumi väitel selles, et kaasaegne maailm lihtsalt nõuab rahvusvahelist koostööd. Riigid on üksteisega nii tihedalt seotud ja teineteisest väga erineval moel sõltuvad, et vajame igal juhul globaalset planeerimist ning usku ühisesse tulevikku. Selle seisukoha näiteks toob Nussbaum ökoloogiliste probleemide lahendamise: kui mõni muidu kaugel asuv riik ei tegele keskkonna reostuse vähendamisega, saavad kahjustada ka paljud teised piirkonnad ning selle lahendamine nõuab vältimatult rahvusvahelist diskursust ja koostööd. (Nussbaum 1996: 5) See väide on kindlasti üks kosmopolitistliku hariduse paremaid õigustusi. Globaliseerumisprotsessid on kaasajal ilmselged; kindlasti majanduslikus, ökoloogilises ja sotsiaalses sfääris läbi järjest suureneva kaubavahetuse ning internetiseerumise (Nussbaum 1997: 114).

Kolmandaks väidab autor, et kõrgema elukvaliteediga riigid nagu Ameerika Ühendriigid juba tunnustavad moraalseid kohustusi madalama elustandardiga riikide suhtes. Siit aga ei saa veel automaatselt järeldada, et kõrgema elukvaliteedi peaks kõikjal maailmas universaliseerima, sest kui võtta arvesse ühiskondade arenguga kaasnevaid saastatuse probleeme ning maailmamajanduse olukorda, oleks tegemist väga keerulise ülesandega; vaid hoopis, et rohkem arenenud riikide lapsed peaksid üles kasvama arusaamises, et nende eluviis pole ainus ning võimalusel peaksid nad aitama ka teiste riikide elanikke. (Nussbaum 1996: 5) See argument on kaheldava väärtusega, kuna arenguabi andmine vaestesse riikidesse taastoodab pahatihti sõltuvuslikku suhet, kus abistatav ei tahagi püüda enam iseseisvalt hakkama saada; samuti on mitmeid juhtumeid, kus abiandmise ajendi varjus tegeletakse tegelikult jõunäitamise ja omakasupüüdliku enesekehtestamisega.

Neljas kosmopoliitilise hariduse eesmärk on juurutada arusaamist, et indiviidi konkreetne riik ei ole moraalses mõttes eriline teiste riikidega võrreldes. Rahvuslikult jagatud väärtused nõuavad pidevat eneseanalüüsi ning vaatamist rahvusest (riigist) väljapoole; inimeseks olemine tähendab juba teatud universaalsete inimlike tunnuste aktsepteerimist, mis on üleilmsed.

Kindlasti on kosmopolitistlikul haridusmeetodil suured eelised diskussioonivaba või puhtautoritaarse hariduse andmise ees; kindlasti on ka oluline, et iga täiskasvanu oleks omandanud oskuse ratsionaalselt ning analüütiliselt mõelda, aga see ei vii veel globaalsete konfliktide vähenemiseni või riigipiiride mitteprioritiseerimiseni. Nussbaumi suurim mure on pimedate rahvustele üle, kus ühe riigi kodanik peab enda riiki parimaks teiste halvustamise arvelt ning ei üritagi mõista teistest paikadest pärit inimest. Et suuta mõista teist, peab esmalt mõistma iseennast ning kosmopolitistlik haridus on selleks üks paremaid viise.

Nussbaum võtab eeskujuna stoikudelt ning kirjeldab indiviidi kuuluvust kontsentriiliste ringide kaudu. Ringi keskmes on indiviid koos oma partikulaarsete kuuluvustega: perekond ja kõige lähedasemad sidemed; seejärel tuleb ümbruskond – linn, küla vms –;

riik ja rahvus; kõige välimine ring on kogu inimkond. Eesmärgiks on välimiste ringide võimalikult hea integreerimine sisemistega, mille tagajärjel on kõik inimesed moraalselt sama olulised kui kõige lähedasemad ja seda peab silmas pidama poliitiliste otsustuste tegemisel (Nussbaum 1996: 3). Ühtlasi peaks kogu kosmopoliitilise hariduse projekt arendama suutlikkuspõhise teooria paremat mõistmist ja loodetavasti motiveerima selle üleilmset kasutuselevõttu.

3. Suutlikkuspõhine teooria

Nussbaum on sügavalt mures moraalirelativismi probleemide üle ning on seisukohal, et vaid liberaalne universalism suudab neid probleeme vältida (Nussbaum 2003). Moraalirelativismi näeb ta kui õigustust kõigele, mis mingis kogukonnas toimub, sest see ei anna pidepunkti moraalselt väärade olukordade kritiseerimiseks. Oma põhieesmärgiks on Nussbaum seadnud universaalse konstruktsiooni väljatöötamise, mis ei oleks kõikehõlmav ja võimaldaks väga erinevate hüvekontseptsioonide täitmist. Peamiselt kasutab Nussbaum selleks sotsiaalse analüüsi meetodit, kuid ka Rawlsist inspireeritud sotsiaalse õigluse analüüsi, millest räägib neljas peatükk.

Nussbaum väidab, et inimestel on vääramatud ühised vajadused, millest tulenevalt nõuab inimväärikuse kaitse nende vajaduste võimaldamise baasraamistikku. Amartya Seni poolt algatatud projekti raames on Nussbaum välja selekteerinud kümme baastingimust, mille võimaldatud olemise korral saab väita, et inimene elab väärikalt ning inimväärselt (Nussbaum 2011: 200-201). Oma lähenemist kirjeldab Nussbaum kui abstraktsel aristotelismil baseeruvat ja räägib tõelisest inimefunktsioneerimisest (*true human functioning*). Iga indiviidi eesmärk on elada head elu ning inimese õitseng on võimalik vaid siis, kui tal on selleks olemas juurdepääs teatud põhisuutlikkustele. Milles kellegi hea elu kontseptsioon konkreetselt seisneb, on juba puhtalt indiviidi enda otsustada. Kõige olulisem küsimus suutlikkuspõhise teooria juures on, mida on inimesed võimelised tegema, mitte, et mida nad tegelikult teevad või peaksid tegema.

Nussbaum on kokku pannud loetelu suutlikkustest, mille alusel elukvaliteeti hinnata saab⁹:

- *Elu (elada „loomuliku“ lõpuni)*
- *Kehaline tervis (sealhulgas eluase, toit ja seksuaaltervis)*

⁹ Tegemist on lühendatud nimekirjaga; Nussbaum on iga suutlikkust kirjeldanud oluliselt pikemalt, kuid kuna käesoleva töö eesmärk pole analüüsida tema suutlikkuste loetelu sisu, vaid Nussbaumi suutlikkuspõhise teooria kaitstavust laiemalt, käsitlen siinkohal nimekirja vaid lühidalt.

- *Kehaline rikkumatus (liikumisvabadus; pole seksuaalset ahistamist ega vägivalda)*
- *Meeled, kujutlusvõime, mõtted (treenimine ja enese väljendamine hariduse, kunsti, religiooni kaudu)*
- *Emotsioonid (kiindumus inimestesse ja asjadesse, võime hoolida ja armastada, leinata, tunda ja väljendada tänulikkust, iha ja viha)*
- *Praktiline põhjendamisvõime (idee/kontseptsiooni omamine selle kohta, milline on hea elu; võimelisus iseenda eluplaani väljendada ja järgida)*
- *Suhted (teiste inimestega, teiste elusolendite ja ümbritseva keskkonnaga)*
- *Mängulisus (võime naerda ja mängida ning lõõgastavaid tegevusi nautida)*
- *Kontroll keskkonna üle (poliitilise osalemise kaudu, võime omada kinnisvara, õigus kvaliteetsele töökohale)*

(Nussbaum 2000: 84; eestikeelne tõlge: EAPN 2011: 27)

Nussbaumi väitel ei kaalu selles loetelus olevad suutlikkused üksteist üles ning üht ei saa asendada mõne teise suutlikkuse ulatust suurendades. Kõik suutlikkused on võrdselt olulised ning erilised. Ta väidab, et suutlikkuspõhine teooria on universaalne, kuid ühtlasi partikulaarne: see on substantiivne moraaliteooria, mis võimaldab ühtlasi pluralismi. See tähendab, et on indiviidi enda otsustada, kas ja millist põhisuutlikkust ta realiseerida soovib. (Nussbaum 2000: 84-86)

3.1 Suutlikkuspõhise teooria põhieeldused

Nussbaumi suutlikkuspõhises teoorias võib välja tuua viis põhieeldust:

- i. kohelda iga inimest kui eesmärki iseeneses;
- ii. keskenduda valikutele ja vabadusele valikuid teha, mitte niivõrd tegelikele saavutustele;
- iii. väärtuspluralistlik lähtekoht, mis sisaldab eeldust, et erinevad suutlikkused on ühismõõdutud ja vastastikku mitteüleskaalutavad;
- iv. kaasajal prevaleeriv sotsiaalne ebaõiglus ja ebavõrdsus on fakt ja suur murekoht;

- v. suutlikkuste väljatoomise ülimaldseks eesmärgiks on anda riiklikele valitsustele selged juhised nende võimaldamiseks kõikide riikide elanikele. (Nussbaum 2011: 158)

3.2 Suutlikkused ja funktsioonid

Nussbaum rõhutab, et tema nimekirja puhul on oluline eristada suutlikkusi funktsioonidest (*functionings*)¹⁰. Kui suutlikkus eeldab vaid seda, et on olemas võimalus näiteks mängulisusele, siis funktsioneerimine tekib alles siis, kui seda võimalust on kasutatud ja see on realiseeritud; suutlikkusi võib vaadelda kui vabadusi ning funktsioone kui saavutusi. Nussbaum nõuab kõikide tema põhisuutlikkuste olemasolu igal indiviidil, kuid ei ütle, et inimväärsest elust saab rääkida alles siis, kui kõik suutlikkused on realiseeritud. Ta tunnistab, et indiviididel võivad olla erinevad väärtussüsteemid ning loodab seeläbi vältida indoktrineerimise probleeme. (Nussbaum 2002: 131-133)

Ühtlasi on olemas teatud baasfunktsioonid, mille täidetud olemine on iga inimese jaoks ellujäämiseks igal juhul vajalik – näiteks piisava hulga toidu olemasolemine – aga suutlikkuspõhine teooria nõuab oluliselt enam kui vaid inimese ellujäämist. Ainuüksi suutlikkused kui tõelised võimalused indiviidi toimimiseks on vajalikud, kuid mitte piisavad; inimene saab tõeliselt funktsioneerida siis, kui tal on olemas „ruum“ toimimiseks pluss teatud suutlikkuste realiseerumine. Nussbaumi suutlikkuspõhise teooria ülimaldseks eesmärgiks on inimvõimete tõelise väljendumise võimaldamine ning ilma ülal toodud kümne suutlikkuseta ei ole see tema väitel võimalik (kuigi nimekiri on avatud redigeerimisele). (Nussbaum 2002: 131-133)

Suutlikkuste võimaldamine on aga eelkõige riiklike institutsioonide ülesanne; vajaduse korral ka rahvusvaheliste institutsioonide. Ühtlasi on riigi ülesanne ka inimese põhifunktsioonide nagu minimaalselt vajaliku toidu, peavarju ja tervishoiu tagamine.

¹⁰ Funktsioonide ja suutlikkuste eristamise toob sisse ka Amartya Sen, kuid Sen hoidub loomast kesksel suutlikkusunimekirja. (Sen 2009)

3.3 Etnotsentristlikud süüdistused

Nussbaum on igasuguse universalistlike printsiipide konstrueerimisel tekkivate etnotsentristlike ohtude suhtes teadlik, kuid ta loodab, et tema sotsiaalse õigluse teooria väljatöötamisel kasutatud rawlsilikust protseduurilisest meetodist ning kaasaja sotsiaalsete ebavõrdsuste empiirilisest analüüsist piisab, et luua põhisuutlikkuste nimekiri, mis on universaalne ning igale inimesele väärtusliku elu elamiseks vältimatu. Lähtumine universalistlikest printsiipidest ning nõudest kõikidele indiviididele tagada suutlikkuste võimaldamine olenemata nende riiklikust kuuluvusest on ilmselgelt kosmopolitistlik lähenemine, sest Nussbaum väidab, et kõikidel inimestel on alati teatud ühised omadused, täpsemalt ratsionaalsus ning sotsiaalse kuulumise vajadus.

Kuna Nussbaumi suutlikkuspõhine teooria on suunatud kõikidele inimestele igal ajal, seisab ta koheselt vastamisi suure hulga probleemidega. Nussbaumi liberaalne haridusprojekt võib küll töötada Ühendriikide koolides ja veel nii mõneski teises kõrge elatustasemega riigis, kuid maailmas on jätkuvalt palju riike ning piirkondi, mis vaevlevad näljahädade, ravimite puudumise ning teiste viletsuste käes. Kui Nussbaum väidab, et inimväärne elu eeldab tema kümne põhisuutlikkuse olemasolu – kuigi ta nõustub sellega, et kui keegi mõnda tema nimekirjas olevat võimekust ei soovi, on see indiviidi vaba valik senikaua, kui tal on olemas siiski võimalus neid saavutada – , siis ilmneb, et kui mõnes maailma piirkonnas ei ole kellelgi kõiki põhisuutlikkusi tagatud, ei oleks selle kogukonna liikmed justkui enam inimesed. Vähemalt peaks põhisuutlikkuste puudumisel väitma, et selle kogukonna liikmed pole väärivad Nussbaumi kasutatud inimväärkuse (*human dignity*) mõistes.

Seda vastuväidet on teiste hulgas käsitanud Kwame Anthony Appiah. Appiah on küll kosmopoliit, kuid ei poolda sisulisi ettekirjutusi, mida kõik inimesed püüdlema peaksid või mis neil kindlasti tagatud peaks olema, et rääkida väärkast elust. Appiah lähtub vastandina Nussbaumile multikulturstlikust vaatenurgast ning väidab, et Nussbaumi lähenemine on eurosentristlik, jätmata inimeste vaba valikut, mida nemad enda jaoks kõige olulisemaks peavad. (Appiah 1996). Appiah väidab, et kosmopolitistlikud

väärtused ei saa kunagi tuleneda vaid ühest kultuurilisest traditsioonist ning juba oma olemuselt peab kosmopoliit kaitsma erinevaid eluviise senikaua, kuni need vastavad üldistele eetilistele piirangutele või normidele, ehk siis vähemalt sinnamaani kui inimõigused on poliitiliste institutsioonide poolt tagatud (Appiah 1996: 94). Suutlikkuspõhine teooria nõuab aga oluliselt enamat ning võimalik, et liiga palju.

Kuigi Nussbaumi põhisuutlikkuste loetelu põhineb ühtlasi ka ÜRO poolt sätestatud inimõiguste baasil, nõuab see siiski oluliselt rohkem vaid põhiliste inimõiguste kaitse (Nussbaum 2006: 79). Meil puudub epistemoloogiliselt neutraalne positsioon, et nõustuda tema nimekirja ainuõigsuses ning hoolimata sellest, et Nussbaum on öelnud, et tema nimekiri ei pruugi olla täielik ning on avatud igaaegsele redigeerimisele, ei ole siiski veenev, miks peaksime tema nimekirjast üldse alustama. Nussbaumi loetelu baseerub rawlsilikul mõtteeksperimentil, kus „teadmatuse loori“ taga ei ole mitte kodanik, vaid rahvusliku kuuluvuseta indiviid; ent ei saa väita, justkui iga end sarnasesse positsiooni pannud indiviid väidab vajalikuks põhisuutlikkuseks olevat näiteks õiguse mängimisele või kontrollile keskkonna üle. Tundub, et Nussbaum ei saa mööda oma teooria eetilise kõikehõlmavusest tõsiste sisuliste ettekirjutuste kujul, just nagu iga positiivse sisuga universaalne eetiline teooria.

3.4 Riiklike ja individuaalsete vastutuste ning kohustuste suhe

Ühest küljest võib väita, et suutlikkuspõhine on teooria liigselt ettekirjutav, sest Nussbaum loob ulatusliku nimekirja sellest, mida kõik inimesed inimväärseks eluks vajavad ja milleks neil juba ainuüksi oma inimeseks olemisest tulenevalt ka õigus on, kuid teisest küljest saab ka väita, ka, et nimekiri on liiga abstraktne. Nussbaum on koostanud abstraktse nimekirja põhjendusega, et nii on võimalik suutlikkuste erinev tõlgendamine vastavalt konkreetsele rakenduspiirkonnale (Nussbaum 2006: 2), aga samas kui iga suutlikkusi ülevõttev riik peaks hakkama väitlema mõne konkreetse suutlikkuse täpse tähenduse üle, tekib ilmselt ka radikaalselt erinevaid tõlgendusi.

Nussbaumi liberaalse hariduse programm, mis peaks viima kosmopolitistlikult avatud suhtumiseni, võib toimida Ameerika Ühendriikides, ent vahest mitte kunagi paljudes teistes maailma riikides, kus ei saa rääkida isegi demokraatiast ning kus haridus põhineb täiesti teistsugustel põhimõtetel, prioritseerides näiteks hoopis rahvuslikku ajalugu ja traditsioone; kus elatustase on nii madal, et igapäevaselt peab tegelema hoopis ellujäämisega ning kirjaoskamatus nii prevaleeriv, et inimesed ei oska tahtagi elada teistsugust elu. Sokraatiline eneseanalüüs on küll ilus ideaal filosoofidele, ent väide, et traditsioonilisi eluviise järgivad inimesed elaksid justkui halvemini või vähem inimväärselt, on väga tugev ning patroniseeriv.

Suur osa religioonidest (näiteks kristlus või islam), mille kaudu miljonid inimesed end defineerivad, ei tunnista mitte eneseanalüüsi ja mõistuslikkust primaarsete teadmiste saavutamise allikana, vaid peavad selleks hoopis pühatekste või metafüüsilisi uskumusi (Nazeem, Hyslop-Margison 2006: 58). Tundub väga problemaatiline, kuidas Nussbaumi suutlikkuste projekt peaks veenma näiteks kristlasi, et nad peaksid defineerima end esiteks inimolendina ning alles seejärel kristlasena, kui kristluses on immanentne väide, et jumal lõi maailma ning inimesed.

Lisaks on üsna naiivne Nussbaumi väide, justkui maailmakodanike poolt omaksvõetud sarnased moraalsed väärtused peaksid efektiivselt vähendada või koguni elimineerima globaalseid konflikte (Nazeem, Hyslop-Margison 2006: 58). Märksa tõenäolisem tundub, et kui kõik inividid nõuaksid oma põhisuutlikkuste tagamist, tekiks suured huvide konfliktid ja vahendite puudujääk. Õigus kvaliteetsele töökohale eeldab, et keegi loob selle töökoha; õigus mängulisusele eeldab, et on, kellega mängida ning võime omada kinnisvara eeldab, et kuskil on mõni kinnisvara objekt vaba. Fakt on see, et maailma ressursid on piiratud ning seitsmele miljardile inividile võrdsete suutlikkuste tagamise kohustus riikide ja institutsioonide kaudu on kui mitte võimatu, siis vähemalt sajanditepikkune projekt, mille nimel reaalselt töötamine nõuaks kaasaja ühiskonnalt ebarealaalseid kompromisse.

Nussbaum tunnistab, et tema suutlikkuspõhine lähenemine saab töötada vaid demokraatlikes liberaalsetes riikides, sest juba üks nõutud suutlikkusi on näiteks kõne- ja mõttevabadus (Nussbaum 2006: 304-305). Ilmselgelt ei ole aga suur osa maailma riike demokraatlikud ning ei pruugi kunagi selleni ka jõuda. Kuigi Nussbaum väidab, et demokraatia pealesurumine seda mitte aktsepteerivatesse riikidesse on lubamatu, järeldub tema väitest kõikide inimeste suutlikkuste tagamise rahvusvahelisele ja –ülele vajadusele, et kuidagi peaksid kõik maailma riigid siiski demokraatia omaks võtma, sest teistmoodi need suutlikkused täies ulatuses ei toimi.

Samuti ei päästa Nussbaumi siinkohal väide, et suurt hulka inimlikke väärtusi ja õigusi juba tunnistatakse ka mittedemokraatlikes riikides (näiteks Hiinas) ning et sellised riigid võivad suutlikkuste tagamiseni jõuda neid printsiipe ka lihtsalt üle võttes ja aktsepteerides (Nussbaum 2006: 306) – ent juba eeldus, et näiteks autoritaarne riik peaks seda tegema, viitab oluliste demokraatlike omaduste omaksvõttu, sest ükski autoritaarne riik ei peaks juba definitsiooni järgi lähtuma muust, kui vaid enda autoritaarsusest. Nussbaum peab suutlikkuspõhisest teooriast vältimatult väitma, et demokraatia on kõikide indiviidide jaoks parim valitsemisvorm ning ka ainuke valitsemisviis, mis suutlikkusi üldse tagada saab, sest ta nimekiri on juba ise ulatuslikult demokraatlikest põhimõtetest kantud. Kuid on märksa tõenäolisem, et demokraatlike vaadete pealesurumisega (Nussbaum kasutab veenmise ja rahvusvahelise hukkamõistu mõisteid, aga sisuliselt jääb mõte minu meelest samaks) ei saavutata mitte üleilmset rahu, vaid hoopis rohkem konflikte, nagu on tõestanud ka lähiajalugu.

Samuti on ülimalt tõenäoline, et paljude rahvuste ning riikide enesemääramisõigus on selle liikmete tähtsam kui pidev meeldetuletus, et kõikidel indiviididel on moraalsed kohustused kõikide teiste indiviidide ees. Nussbaum küll tunnistab riikide ja rahvuste moraalset väärtust ning samuti ka enesemääramisõigust, ent see tundub pigem retoorilise väitena ja põgenemisena range kosmopolitismi süüdistuste eest justkui jättes alles väite, et iga riik tohib ise otsustada, mis tema elanikele parim on, kuid suutlikkuste loetelu ja nõue nende globaalsele tagamisele on siiski ilmselgelt ulatuslikult ettekirjutav iga riigi jaoks. Nii näib Nussbaumi kosmopolitism taas pigem idealistliku ning naiivse

programmina, mis võib mingil määral toimida mõnes heaoluühiskonnas, ent ei ole realistlik suure osa maailma suhtes¹¹.

Riiklikel valitsustel ja rahvusvahelistel organisatsioonidel on keeruline struktuur ning neil puudub ainuisikuline vastutaja; samuti ei ole tegemist lihtsalt kollektiivse vastutusega, sest mitte kõik näiteks riigi elanikud ei osale otsustusprotsessides. T. Nagel on väitnud, et see, mida inimesed võlgnevad üksteisele läbi ühiste institutsioonide kui kaaskodanikud, on täiesti erinev küsimusest, mille eest individid vastutavad üksteise ees eraisikutena; siit tulenevalt on ka see, mida me üksteisele võlgname globaalsel tasemel kui individid (näiteks austus füüsilise puutumatus vastu), mitteühilduv sellega, mille eest eri ühiskonnad või rahvusvahelised institutsioonid globaalsel tasemel vastutavad (Nagel 2005: 124).

Võib tunduda ebaselge, kuidas Nussbaumi põhisuutlikkuste teooria saab liikuda moraalselt universalistlikust rõhuasetusest individile riikliku vastutuseni, kui riiklik kuuluvus ei ole prioriteetne. Kui kõikidel inimestel on üksteise ees puhtalt nende inimlikkusest tulenev moraalne vastutus, siis kuidas saab näiteks riik sellest vastutusest tulenevad kohustused üle võtta? Nussbaum aga kinnitab selle võimalikkust ja väidab, et kõikide inimeste individuaalsest moraalsest vastutusest tuleneb kollektiivne vastutus ja kõikide selle liikmete huvides on suutlikkuste realiseerimisülesanded anda üle vastavatele institutsioonidele, peamiselt riikidele (Nussbaum 2006: 167).

Enamgi veel, kui Nussbaumi väitel saab inimväärset elust rääkida ainult siis, kui juurdepääs põhisuutlikkustele on tagatud, siis miks need inimesed, kel see nii pole (kaasajal siiski väga suur osa inimpopulatsioonist), peaksid omakorda olema vastutavad teistele inimestele nende suutlikkuste tagamise eest? Lisaks tekib ka küsimus, kas mitte-inimväärset elu elavad „inimesed“ peaksid oma „väärtusetu“ eksistentsi lõpetama – kuid kui nad enda väitel on rahul (võib ette kujutada näiteks mõne suguharu liikmeid, kes ei ole kaasatud traditsioonilisse tööinimeste ühiskonda), siis kuidas peaks Nussbaum

¹¹ Ühe meetmena suutlikkuspõhise teooria elluviimiseks on Nussbaum soovitanud heaoluriikidel annetada 2% GDP-st vaesematele riikidele.

nendele oma suutlikkuste loeteluga lähenema ja neile ütlema, et neil peavad olema täidetud tingimused X-Y, et lugeda end inimväärseks?

Tegelikult on Nussbaumil sellele kriitikale vastused olemas. Esiteks saab tema suutlikkuste nimekirjaga vabalt nõustuda ka sügavalt religioosne inimene. Usuline vabadus on olulise suutlikkusena Nussbaumi nimekirjas välja toodud ning ta mõistab, et suure osa populatsiooni jaoks on usk lausa igapäevaselt nende elu konstitueeriv. Teiseks on Nussbaumi nimekiri alati redigeeritav ning avatud kriitikale; valitsuste üheks ülesandeks võiks olla selle loetelu komponentide analüüs; iseasi muidugi, kas kõik maailma riigid sama nimekirjani jõuaksid. Süüdistus liigeses abstraktsuses kaotab oma mõju kui mõelda, milline oleks abstraktse suutlikkuste nimekirja alternatiiv: selgete ja ulatuslike suutlikkuste ettekirjutuse korral oleks etnotsentristlik ideede pealesurumine oluliselt tõenäolisem ning ilmselt oleksid väga vähesed (kui üldse) riigid nõus sellist loetelu ka väga tõhusa veenmise korral vastu võtma. Kolmandaks, Nussbaum ei väida, et näiteks traditsioonilised suguharud, kes jälgivad hoopis teistsuguseid eluviise ja ei pruugi hoolida näiteks kirjaoskusest, on vähem inimväärsed – seda seni, kuni suutlikkused on neile võimaldatud. See on iga indiviidi enda otsus, kui ta mõnda suutlikkust ise realiseerida ei soovi. Kindlasti saab suutlikkuste tagamist kõige paremini garanteerida demokraatlik ja liberaalne riigikord (Nussbaum 2002: 132) ning siinkohal indoktrineerimise oht ka säilib, sest kuigi demokraatiat peaks Nussbaumi järgi seda mitte pooldavatele riikidele ainult veenmis- ja selgitustehnikatega proovima ihaldusväärseks muuta, on arusaadav kui veenmisalused tunnevad ohtu teatud maailmavaate pealesurumises. Nageli kriitikale individuaalse moraalse vastutuse radikaalse erinevusega riikliku või institutsionaalse vastutuse suhtes võib vastata, et kosmopolitistlik arusaam kõikide inimeste moraalse võrdsuse ees võimaldab küll ka kollektiivset vastutust. Riik on tänapäevani kõige olulisem ühiskonna korraldamise ja organiseerimise vorme ja Nussbaum ei eita seda. Fakt, et riigis elamine on instrumentaalne indiviidi hüvekontseptsiooni järgmiseks, ei tähenda, justkui oleks see irrelevantne. Nussbaum ei räägi oma moraalifilosoofias agendi küsimusest, sest kõik on individuaalselt juba vastutavad. Kindlasti peaks see olema aga kindlat tüüpi riik, mis vastutuse kandjana kvalifitseeruks – kindlasti ei saa see olla totalitaarset tüüpi või ultraliberalistlik riik.

Pigem tundub Nussbaumi riiklik ideaalmudel sarnanevat näiteks Skandinaavia tugeva sotsiaalse toetussüsteemiga moodustis, sest on selge, et kõiki põhisuutlikkusi tagama pidav üksus peab omama piisavalt materiaalseid ressursse ning ulatuslikku hoolekandesüsteemi. Samas ei tohiks riik kunagi teha oma kodanikele eetilisi ettekirjutusi, millist hea elu kontseptsiooni nad täpselt järgima peaks, vaid ainult garanteerima teatud hulka suutlikkusi.

On selge, et praktiliselt oleks tegu äärmiselt keerulise ülesandega, kuid maailma ressursiline ebavõrdsus ja meeletud erinevused inimeste elukvaliteedis nõuavad juba praegu sekkumist radikaalselt ebaõiglastesse olukordadesse. Võib-olla on Nussbaumi eetilise kosmopolitismi kontseptsioon väga hea ideaal, mille poole püüelda? Igal juhul on tema eiline kosmopolitism väärt tõsist kaalumist kui teooria, mis reaalselt pakub ka mingisuguseid lahendusi kaasaja olulistele probleemidele.

3.5 Suutlikkustepõhine teooria kui õhuke eiline kosmopolitism?

Pärast aristotelliku essentsialismi hülgamist (alates 1997. aastast) väidab Nussbaum, et ta ei poolda üht kindlat hea elu kontseptsiooni. Varem pooldas Nussbaum ranget kosmopolitismi vormi ning perfektsionistlikku hüvekontseptsiooni ja väitis, et kõikides inimkogemustes sisalduvad fundamentaalselt kõikide inimeste poolt jagatud väärtused ja seetõttu on olemas kõikidele inimolenditele omased iseloomulikud tegevused, mis lähtuvad nende väärtuste püüdlisest; ning et senikaua kui tunnistame inimolendeid inimestena, peab eksisteerima essentsialistlik baas selgitamaks, millest inimese (väärtuslik) elu koosneb ja millistel tingimustel see enam väärtuslik ei ole (Nussbaum 1992: 208). Väärtuslik elu eksisteerib tema varasemate väidete põhjal vaid siis, kui kõik kümme suutlikkust on tagatud ja indiviidi poolt funktsioonideks realiseeritud. Perfektsionistliku hüvekontseptsiooni tõttu pooldas varasem Nussbaum tihedat hüvekontseptsiooni (*thick theory of the good*) ning väitis, et iga suutlikkuse funktsiooniks muutmiseks on olemas üks kindel parim viis (Nussbaum 1990: 217). Hilisem Nussbaum hülgab aristotelliku lähteprintsiooni ja perfektsionistliku hüvekontseptsiooni toetamise,

lähtudes nüüd suutlikkuste nimekirja õigustamisel rawlsilikust kattuvast konsensusest (sellest räägib 4. peatükk) ja tiheda hüvekontseptsiooni asemel õhukesest ning väites, et tema suutlikkuste loetelu võimaldab väga erinevaid hea elu vorme. Ühtlasi hakkas ta rõhutama, et suutlikkuspõhine teooria peab olema ainult poliitiline ning jätma moraaliväited välja.

Oma suutlikkuspõhise teooriaga soovib Nussbaum niisiis vältida kõikehõlmava eetilise doktriini loomist ning väidab, et on iga indiviidi vaba valik talle võimaldatud suutlikkusi täita või mitte, kuni tal selleks reaalne võimalus on antud. Suutlikkusi tuleb näha kui ainult vahendeid individuaalsete hüvekontseptsioonide saavutamiseks; suutlikkustel endil puudub sisemine väärtus. On küsitav, kas universaalne ja selge positiivse programmiga eetiline teooria aga saab üldse olla mitte-kõikehõlmav? Tundub, et kui Nussbaum juba nõuab, et nõustutaks tema kümne põhisuutlikkuse loeteluga, ei saa enam kuidagi rääkida mitteperfektsionistlikust teoriast. Nussbaum ulatab kandikul oma loetelu kõikidele maailma inimestele ja ütleb, et igaüks on täielikult vaba oma isikliku hea elu kontseptsiooni järgima – kuni kandik on täidetud erinevate suutlikkustega, võiks sealt justkui noppida neid, milleks soovi on.

Paljude kriitikute väitel peaks kattuva konsensuse tulemusena suutlikkuste nimekirjas olema esindatud ka näiteks tugevalt religioosse indiviidi hea elu nägemus; niisamuti aga näiteks ka mõne traditsioonilise Aafrika suguharu hea elu nägemus; või miks mitte ka misantroobi hea elu nägemus, kes absoluutselt teiste inimestega sotsialiseerida ei soovi. Kui kõikidel inimestel on vähemalt võimekus ratsionaalseks aruteluks (ka näiteks koomas viibivad indiviididel või väikestel lastel on siiski võimekus alles), siis sellest ei saa kuidagi järeldada, et on olemas ainult üks ratsionaalne tulemus, mõnes mõttes nagu platonlik idee, milleni kõik jõuavad hoolimata erinevast stardipunktist. Erinevaid ratsionaalseid arutelusid on olemas vähemalt sama palju kui erinevaid hea elu kontseptsioone; erinevaid hüvekontseptsioone ilmselt rohkemgi kui erinevaid hüvesid.

Nussbaum väidab siiski, et tegu on neutraalse nimekirjaga ning igäihel on vaba voli mõnda suutlikkust mitte realiseerida kui ta seda ei soovi. Kriitikud väidavad aga, et see

nimekiri tundub pigem nagu otsene sundus öelda kõigile, millest lähtuvalt nad peaksid oma elu elama, sest on väga võimalik, et mõne indiviidi jaoks oluline komponent on nimekirjast täielikult puudu. See kehtiks ilmselt mistahes positiivse nimekirja puhul ning ei saa kunagi olla eetilisel „õhuke“. Mitte ükski poliitiline kogukond, kus puudub täielik üksmeel hea elu kontseptsiooni suhtes, ei saa olla täielikult neutraalne, sest iga riiklik toetus või võimaldamine eelistab mingit hüvekontseptsiooni enam kui teist – ja kui suutlikkuspõhine teooria tahab välistada ühe kindla hea elu kontseptsiooni soosimist, peaks Nussbaum justkui taotlema võimatut (Nelson 2008: 100).

Enamgi veel, nagu näitlikustab Nelson, kui luua kattuva konsensuse baasil suutlikkuste nimekiri ja nii isik A-l kui isik B-l on põhjust soovida X, siis ei ole oluline, kas X on suhteliselt olulisem isik B-le kui isik A-le või vastupidi. X võib nii isiku B viia lähemale tema hea elu kontseptsioonile kui isiku A tema hea elu kontseptsioonile. Samamoodi võib üks suutlikkus olla mõne indiviidi hüvekontseptsioonile täielikult vastu. (Nelson 2008: 118) Võib järeldada, et Nussbaumi eetiline kosmopolitism on tegelikult ulatuslike universaalsete ettekirjutustega ning oma suutlikkuspõhise teooria kaitsmiseks peab ta ikkagi nõustuma sellega, et ta soosib kui mitte üht kindlat, siis vähemalt piiratud valikut hea elu kontseptsioonidest.

Igasuguse universalistliku teooria puhul kerkivad kohe esile lihtsad rünnakupunktid süüdistustega indoktrineerimispüüdlustes, liigsetes ettekirjutustes ja kõikidega tegelikult mitteametustamises. Loomulikult ei ole „vaade eikusagilt“ (*a view from nowhere*) ühegi inimese jaoks võimalik ning iga kinnitav väide millegi kohta tuleneb mingist partikulaarsest olukorrast ja mingil määral ka isiklikest eelistustest. Igasugust universalismi on alati lihtsam rünnata kui kaitsta. Väidan aga, et Nussbaumi teorial on kindlasti vajakajäämisi, aga need ei ole ületamatud.

Nussbaum hülgas eksplitsiitselt tugeva kosmopolitismi vormi just selle eesmärgiga, et ta ei soovinud luua üht kindlat (aristotellikku) hea elu kontseptsiooni. Ta väidab, et suutlikkuspõhine teooria võimaldab järgida väga erinevaid hüvekontseptsioone. Nõustun Nelsoni kriitikaga selles, et kindlasti ei ole Nussbaumi nimekiri absoluutselt neutraalne ja

kindlasti on välistatud ka vähemalt mõned potentsiaalselt võimalikud hüvekontseptsioonid. Suutlikkuste nimekiri ei ole täielikult neutraalne, sest Nussbaum soosib tugevalt väärrika elu elamist ning ka seetõttu, et Nussbaum kinnitab universaalset ratsionaalsusvõimet; samuti ei ole see täiesti neutraalne, kuna Nussbaum käsitleb inimloomust kui pigem head ja alati sotsialiseerimisaldis, mitte hobbesilikult vaenulikku ja omakasupüüdlikku.

Jah, Nussbaumi võib süüdistada naivismis, aga sama hästi võib teda süüdistada siiras soovis inimkonda edendada ning globaliseerumisest tulenevaid probleeme lahendada. Nussbaumil on kindel põhjus olla relativisimi ja multikulturalismi vastane: seda teooriat järgides ei saaks me teha mingeid ettekirjutusi ühiskonnale, kus on moraalselt aktsepteeritav asjatu naiste genitaalmutilatsioon; või ühiskonnale, mis on traditsiooniliselt patriarhaalne ning naistel pole muid õigusi, kui vaid lapsi sünnitada; või tugevalt rahvuslikule ühiskonnale, mis on sõjaliselt meeletatud kogu ülejäänud maailma suhtes. Tema suutlikkuste nimekiri võimaldab tõepoolest teatud mõttes limiteeritud hea elu kontseptsioone, kuid mingid piirangud on vajalikud. Universalismile vastandlik lähteprintsioon relativism ei ütle reeglina midagi enam, kui et iga ühiskonna enesemääramisõigus on ülim ning taunib igasuguseid selle ühiskonna väliseid vahelesekkumisi.

Nussbaumi suutlikkuspõhisest lähenemisest läbikumav eetilise kosmopolitism kui universaalne lähenemine ei püüa vaidlustada ühiskondade siseseid enesemääramisõigusi, küll aga eitab selle primaarsust, seades iga ühiskonna jaoks kõige olulisemaks poliitiliseks eesmärgiks selle elanikele võimaldada nussbaumlikud suutlikkused. Tundub, et Nussbaumi suutlikkustel on ideeliselt palju ühist ÜRO poolt sätestatud inimõiguste teooriaga ja järgnevalt soovingi vaadelda, miks Nussbaum inimõiguste teooriat kritiseerib ja sellest ka oluliselt rohkem nõuab.

3.6 Suutlikkuspõhise teooria seosed inimõiguste teooriaga

Nussbaum lähtub oma suutlikkuspõhise teooria väljatöötamisel probleemist, et alternatiivsed teooriad ei võimalda inimheaolu adekvaatset ja piisavat hindamist. Ühe olulisema alternatiivina suutlikkuspõhisele teooriale käsitab Nussbaum inimõiguste teooriat, tuues välja selle puudujäägid. Ühtlasi väidab Nussbaum et suutlikkuspõhise lähenemist võib siiski käsitada osana inimõiguste teooriast (Nussbaum 2006: 79), aga enne on vaja selgitada, mida Nussbaum täpsemalt viimasele ette heidab ning kuidas on see seotud eetilise kosmopolitismiga.

Nussbaum ütleb, et suutlikkuspõhine teooria on täielikult universaalne ja kõnealused suutlikkused on olulised igale kodanikule igas riigis, käsitades iga inimest kui eesmärki iseeneses – see positsioon on kahtlemata kosmopolitistlik lähenemine, sest see on A. universaalne; B. piirideülene, kehtides ettekirjutavalt kõikidele kodanikele kõikides riikides; ning C. rõhuasetus igale inimesele kui eesmärgile iseeneses viitab kantilikule ratsionaliseerimisvõime väärtustamisele kui inimese ühele olemuslikule joonele. Nussbaum väidab, et inimõiguste teooria lähtepunkt on sarnane, sest nõuab samuti teatud kultuuriüleste normide täitmist, sealjuures olles vastu kultuuri relativistlikele positsioonidele (Nussbaum 2006: 79), aga et inimõiguste nõudmine ei suuda adekvaatselt hinnata nende kasutusvõimet ja reaalselt olemasolu (Nussbaum 2011: 106).

Esimese probleemina rõhutab Nussbaum, et inimõiguste teooria on intellektuaalselt vaieldav, sest erinevaid õiguskontseptsioone on palju ning pole selge, mida kellelegi mingi õiguse kindlustamine täpselt tähendama peaks; kuhumaani peaks minema selle õiguse olemasolu mõõtmisel, et väita, et see on indiviidil olemas? Ta küsib, kas õigused kuuluvad ainult indiviididele või ka gruppidele; kas need peavad alati olema korrelatsioonis vastutusega ning kes peaks olema inimõiguste tagamise põhivastutaja. Ta küsib, õigus – milleks? Kas kui vabadus riigi sekkumatuseks või kui positiivse sisuga heaoluks ja võrdseteks võimalusteks? (Nussbaum 2002: 128) Seega kritiseerib Nussbaum inimõiguste teooria segadust mõistetes ning liigset abstraktsiooni.

Teise probleemina toob Nussbaum välja õigustest rääkimise terminoloogia ajaloolise seotuse kindlate poliitiliste vabadustega. Majanduslikest ja sotsiaalsetest õiguspärasustest on rääkima hakatud alles hiljuti, kuid nii poliitilised kui majanduslikud ja sotsiaalsed õigused on tegelikult sügavalt omavahel läbipõimunud ning indiviidi jaoks võrdse reaalse tähtsusega. Ta toob näiteks naise, kellel ei ole võimalusi väljaspool kodu töötamiseks ning väidab, et sel naisel pole tegelikult samalaadset ühinemis- või koostöövabadust kui tavatööl käival inimesel. Kolmas ja neljas osutus inimõiguste teooria vajakajäämistele on samalaadsed: see ei lähe piisavalt kaugemale, et vaadelda tegelikke ebaõiglasi olukordi, kus inimõigused võivad justkui olemas olla, aga tegelikult see nii pole, sest neid ei saa realiseerida. Nussbaumi väitel ei peaks õiglusteooria põhieesmärk olema indiviidi kaitse riikliku sekkumise eest (nagu seda väidavad traditsioonilise negatiivse vabaduse pooldajad), vaid luua indiviidile üldine tegutsemisbaas suutlikkuste võimaldamise näol. (Nussbaum 2002: 129)

On ilmne, et inimõiguste teooria nõuab oluliselt vähem kui suutlikkuspõhine teooria, aga enamgi veel, see ei võimalda vajalikku sissevaadet pluralistlike hea elu kontseptsioonide täitmistingimuste kohta. Nussbaumi rõhuasetus indiviidide tegelike olukordade ja suutlikkuste vaatlemise võimalikkuse kohta on oluliselt informatiivsem ning sotsiaalse õigluse teooria kohaselt pädevam lähenemine kui lihtsalt inimõiguste retooriline deklameerimine seletamata pikemalt, kuidas valitsused täpselt neid kodanikele garanteerima peaks; ja seda eriti olukorras, kus paljude riikide ressursid selleks on väga piiratud. Seetõttu eelistab Nussbaumi kosmopolitistlik lähenemine kasutada õiguste asemel suutlikkusi; ainult õigus millelegi ei ütle meile veel, kas indiviidil on ka reaalne võimalus seda õigust (funktsioonina) realiseerida.

Ta väidab, et õigus näiteks osaleda poliitikas ja õigus religioonivabaduseks on olemas alles siis, kui indiviidil on tõeline võimalus neid õigusi järgida (Nussbaum 2003: 37) ja ühiskonda saab nimetada õiglaseks alles suutlikkuste tõelise tagamise tõestamisel (Nussbaum 2003: 38). Lisaks keskendub suutlikkuspõhine lähenemine juba algusest peale inimeste tegelikule olukorrale, mis tihtipeale on asümmeetrilised ja ebavõrdsete ressurssidega. Nussbaum ei nõua küll kõikidele indiviididele absoluutselt võrdseid

ressursse, küll aga minimaalselt vajaliku hulga ressursside garanteerimist riigi poolt (jättes täpsed arvutused ja meetodid majandusteadlaste kohustuseks). Igal inimesel on fundamentaalne õigus oma suutlikkuste võimaldamise tagamiseks ja see väide on sügavalt kosmopolitistlik, sest tuleneb ainuüksi inimsusest ega ole tingitud vaid näiteks mõne riigi kodanikuks olemisest. Seeläbi peaks Nussbaumi suutlikkuspõhine teooria vastama inimõiguste teooria põhiprobleemidele õiguste tegelikust kasutusvõimest ja – võimekusest, sest vaatleb väärrika inimelu kontseptsiooni tervikuna, lähtuvalt suutlikkuste funktsionaalsusteks realiseerimise võimalustest. Kuidas Nussbaum täpsemalt suutlikkusteni jõuab ning millised on tema järgi sotsiaalse õigluse tingimused, vaatleb lähemalt järgmine peatükk.

4. Nussbaumi poliitilise liberalismi kontseptsioon

Oma suutlikkuspõhise teooria väljatöötamisel on Nussbaum suuresti võtnud eeskuju J. Rawlsi tööst ning pühendanud talle raamatu „Frontiers of Justice: Disability, Nationality, Species Membership“ (2006). Juba teose pealkirjas olev liigikuuluvuse mõiste (*species membership*) viitab, et kõikidel inimestel on mingi oluline ühine joon või jooned, ja on taas ilmne vihje kosmopolitismile.

Selles teoses kaitseb ta poliitilist liberalismi, kasutades Rawlsi meetodit, et jõuda välja oma suutlikkuspõhise teooriani. Sarnaselt Rawlsile ei soovi ta nõuda vaid ühe hea elu kontseptsiooni tunnustamist, kuid suutlikkuspõhise teooria universaalsusenõue eeldab, et kõikide indiviidide poolt valitud hea elu viisid on suutlikkuste võimaldatud olemise baasilt saavutatavad (Nussbaum 2000: 69). Rawlsi mõtteeksperimenti omakasupüüdlike ratsionaalsete osapoolte asemel eelistab Nussbaum väljundipõhist (*outcome-oriented*) teooriat realiseeritavate suutlikkuste kujul ning alustab sotsiaalse õigluse definitsiooniga: kõikidel on õigus inimväärseks eluks. Seejärel seab ta eesmärgiks tuvastada parimad meetmed selle tagamiseks¹², jõudes välja sotsiaalsete institutsioonideni.

Ka Nussbaumi mõtteeksperimenti aluseks on indiviid, kuid suure erinevusena Rawlsist ei ole see mitte veel kodanik, vaid ka riigipiirid jäävad teadmatuse loori (*veil of ignorance*) taha, sest ei ole Nussbaumi väitel prioriteetsed, vaid juhuslikud. Sarnaselt Rawlsi baashüvede (*primary goods*) mõistele, tuletatakse põhisuutlikkused selle mõtteeksperimenti tulemusena tekkiva kattuva konsensusu kaudu, kuid Nussbaum läheb oluliselt kaugemale ning jõuab ka positiivsete ettekirjutusteni suutlikkuste näol. (Nussbaum 2000: 75). Rawls peab baashüvedeks õiguseid, vabadusi, võrdseid võimalusi ja teatud sissetuleku olemasolu (Rawls 1991: 79). Samuti lubab Rawls väärtuste pluralismi ning vältida paternalismi, kuid Nussbaum väidab, et need baashüved on küll vajalikud, kuid mitte piisavad ja süüdistab Rawlsi „partikulaarse lääneliku poliitilise

¹² Ühtlasi pühendab Nussbaum oma teoses terve peatüki ka loomade „väärrika elu“ kaitsesele ja liigiomadustele, kuid käesoleva töö raames jätan selle peatüki välja, kuna see ei puuduta otseselt küsimust inimväärsest elust.

filosoofia pealesurumises“ (Nussbaum 2000: 67). Ühtlasi on ta mures, et Rawlsi baashüvede nõudmine võib sotsiaalset ebavõrdsust veelgi suurendada, kuna võimaldab ressursside jagamist väga piiratud ulatuses ning indiviidide asümmeetria tähendab, et neil on väga erinevad võimed ressursside suutlikkusteks konverteerimisel.

Nussbaum kasutab Rawlsi meetodit ning üldprintsiipe, kuid hülgab eksplitsiitselt Rawlsi kahe keskse printsiiibi prioriteetsusjärjestuse. Rawlsi jaoks oli prioriteetne tema esimene, õigluspriintsiiip:

„Igal inimesel on võrdne õigus nõuda täielikult adekvaatset baasõiguste ja – vabaduste hulka, kui sama skeem kehtib kõikidele; ja selles skeemis saavad poliitilised vabadused, ning ainult need vabadused, oma õigluse garantii” (Rawls 1991: 5).

Alles siis, kui esimesene printsiiip on loodud, toob Rawls sisse erinevusprintsiiibi:

„Sotsiaalsed ja majanduslikud ebavõrdsused peavad rahuldama kaht tingimust: esiteks peavad need kehtima positsioonide ja kohtade jaoks, mis on avatud kõigile võrdselt ja teiseks peavad need toimuma kõige vähem privilegeeritud ühiskonnaliikmete parimates huvides” (Rawls 1991: 6)

Seega oli Rawlsi jaoks oluline, et enne luuakse võrdsed õiguste ja vabaduste baas ning alles siis tuleb jaotav õigus (*distributive justice*); sealjuures on vabadus alati prioriteeritud. Nussbaum väidab aga, et tema põhisuutlikkuste loetlust ei ole ükski teiste suhtes prioriteetne, kuid kõiki inimesi iseloomustab kaasasündinud sotsiaalsus ja poliitilisus; me oleme alati suhtes teistega ning nendes suhetes on juba iseenesest oluliseks väärtuseks õigus (Nussbaum 2006: 86). Seega on Nussbaumi mõtteeksperimenti subjekt Rawlsi omast kardinaalselt erinev: see pole mitte niivõrd isoleeritud indiviid, vaid sotsiaalne olend, kes on juba mõnes mõttes konstitueeritud suhete poolt teistesse; teiseks on õigluse kontseptsioon kui selline juba esindatud, mitte ei tuletata õigluse vajalikkust eksperimenti tulemusena. Ühist hüve (*common good*) mõistab Nussbaum kui ruumi mitmekesiselt võimaliku inimõitsengu jaoks (Nussbaum 2006: 162).

Nussbaum toob Rawlsi õiglusteoorias välja neli eeldust:

i. D. Hume'ile sarnanev arusaam õiglusest, kus enam-vähem võrdsed osapooled soovivad sarnaseid asju üksteise suhtes üsna neutraalsed olles, kuid valitseb ressursside mõõdukas piiratus; ii. ühiskondliku lepingu loojad on vabad, võrdsed ja sõltumatud (mis peaks välistama liiga ebavõrdsed suutlikkused ja asümmeetrilised sõltuvussuhted); iii. osapooled loovad ühiskondliku lepingu selleks, et kindlustada hüvesid, mida ilma ühise ei saavutaks; iv. osapooled lähtuvad enda elu edendamisest, luues algpositsioonis selleks võimalikud head eeldused (Nussbaum 2006: 27-29).

Nussbaum vastustab kõik need eeldused. Esiteks väidab ta, et ressursside piiratus ei ole õigluse jaoks relevantne ning inimeste vahel valitseb alati asümmeetria, kuna individualistlikud vajadused on väga erinevad (Nussbaum 2006: 87). See väide vastustab ka teise Rawlsi eelduse, et ühiskondliku lepingu loojad on laias laastus vabad ja võrdsed. Näiteks imetava ema toiduvajadus on oluliselt suurem kui eakal liikumisvõimetus inimesel.

Ühe suure probleemina Rawlsi õiglusteoorias toob Nussbaum välja ka füüsilise ja vaimse puudega inimeste kõrvalejätmise, sest on ilmselge, et nad ei ole laias laastus võrdsed normaalselt funktsioneeruva inimesega. Inimene ei ole ainult poliitiline või sotsiaalne olend, tema oluliseks omaduseks on füüsiline keha, millel on ajas väga varieeruvad materiaalsed vajadused. Kolmandaks, sotsiaalne koostöö ei ole ainult instrumentaalne individuaalsete vajaduste saavutamise vahend – õiglus on miski, mille poole kõik inimesed püüdleval kui eesmärgina iseeneses (Nussbaum 2006: 86). Ning neljandaks, loomupäraselt sotsiaalsed õiglusprintsipi loojad hoolivad juba kaasasündinult teistest ning on empaatilised ja kaastundlikud (Nussbaum 2006: 91). Nussbaum toetab inimloomuse teooriat, mis kinnitab inimeste heatahtlikkust ning pidevat ühise hüve väljatöötamise ning saavutamise soovi.

Seega hülgab Nussbaum täielikult Rawlsi nägemuse ühiskonnast kui vastastikkuse kasu eesmärgil loodud lepingul baseeruva ning selle liikmed ei ole võrdsed ega vabad, sest on alati sõltuvad teistest (Nussbaum 2006: 14). Ühiskond saab õiglase olla ainult siis, kui

kõik kümme põhisuutlikkust on kõikidele selle liikmetele võimaldatud; see on minimaalne nõue ning kuidas indiviid neid funktsioonidena realiseerib, on igaühe enda meelevaldas, kuni tal on nende aktualiseerimiseks reaalne võimalus (Nussbaum 2006: 70-71). Füüsiliste või vaimsete puudujääkidega indiviididele on riigi ülesanne samuti kõiki põhisuutlikkusi võimaldada, kuigi ilmselt neid kõiki realiseerida ei saa (Nussbaum 2006: 193-194), aga ühtlasi peaksid riiklikud hoolekandesüsteemid nende eest ulatuslikumalt hoolitsema kui tavainimeste eest.

Nussbaum väidab, et kui keskenduda ainult ressursside võrdlemisele inimeste heaolu mõõtmisel, jääb kõrvale väga oluline küsimus sellest, kuidas indiviid neid ressursse realselt kasutada suudab või saab; suutlikkuspõhine teooria võimaldab aga välja tuua palju olulisemaid kriteeriume väärrika inimelu mõistmisel kui lihtsalt ressursside mõõtmine seda eal teha võimaldab (Nussbaum 2000: 68-69).

Nussbaumi õigluskontseptsioon ei keskendu niivõrd materiaalsetele hüvedele või asjadele (*thing-like*) nagu sissetulek, vaid sotsiaalsetele hüvedele ja võimalustele nagu suutlikkus kujutlusvõimeks; õiglus on oluliselt mitmekesisem tulenevalt iga inimese individuaalsusest ning inimestevahelistest asümmeetrilistest suhetest. Kaks indiviidi, kel on täpselt sama palju ressursse, võivad elada kardinaalselt erinevalt, sealjuures ei pruugi üks olla üldse võimeline nende konverteerimiseks oma hea elu kontseptsiooniks. Klassikalise näitena võib tuua näiteks liikumispuudega inimese – mis kasu on temal liikumisvabadusest, kui ta seda (ilma abivahenditeta) kasutada ei saa? Nussbaumi väitel suudab suutlikkuspõhine teooria erinevalt Rawlsi liberalismist selle probleemiga tegeleda, kuna nõuab füüsiliste puudujääkidega indiviididele teistsugust sotsiaalset tuge, mille kandjaks riik peab olema. (Nussbaum 2000: 68)

Kokkuvõttes saab välja tuua kolm olulist erinevust Rawlsi poliitilisest teooriast: esiteks, indiviidide vaheline asümmeetria tingib nende olulise erinevuse baashüvede funktsioneerimise realiseerimiseks; teiseks, ka juhul kui ressursid on võrdselt jagatud, takistavad ühiskondlikud struktuurid tihti indiviide nende ressursside kasutamisel; kolmandaks, kõikide indiviidide hüvekontseptsioonid peavad olema tuletatavad

suutlikkustest (sealjuures on need revideeritavad ja ühiskonniti tõlgendatavad). Kõiki punkte saab kasutada ainult poliitilistel eesmärkidel ning indiviidi partikulaarsesse hüvekontseptsiooni sekkuda ei tohi (Nussbaum 2000: 314-316).

Küsites, kui liberaalne saab olla teooria, mis loob juba ette ära loetelu sellest, mille raames indiviid oma hea elu kontseptsiooni valida saab, vastab Nussbaum, et tema nimekiri on piisavalt üldine ning hägune (*vague*) ja seega avatud väga erinevatele interpretatsioonidele ning ajalooliselt tingitud rahvuslike või riiklikele iseärasuste säilitamiseks sobiliku interpretatsiooni kaudu. Lisaks väidab Nussbaum, et tema teooria saab siiski kaitsta mitmekesisust ja pluralismi seetõttu, et rõhutab riiklikul tasemel just suutlikkuste võimaldamist, mitte aga nende funktsioonidena aktualiseerimist. (Nussbaum 2002: 133)

4.1 Nussbaumi poliitilise liberalismi kontseptsioon ja globaalne õiglus

Nussbaum hülgab Rawlsi rahvusvahelise õigluse teooria, mis viimase väitel tekib alles peale riikliku õiglusteooria loomist (Rawls 1993). Tulenevalt Nussbaumi kosmopolitistlikust lähenemisest ei erine riikidevaheline õiglus riigisisest: põhisuutlikkuste võimaldamise eest on valdavalt vastutavad riigid (vajadusel valitsusvälised organisatsioonid), kuid globaalsel areenil ei ole olulised mitte rahvused, vaid kõikide indiviidide heaolu olenemata nende partikulaarsest kuuluvusest (Nussbaum 2006: 25). Heaoluriikide ning arenguriikide vahelised ebavõrdsed elutingimused on Nussbaumi väitel aktsepteerimatud ja ebaõiglased, kuni kõikides riikides ei ole põhisuutlikkused võimaldatud minimaalselt vajalikul määral; inimväärikuse küsimus on prioriteetsem konkreetse vastutaja ees (Nussbaum 2006: 315-324). Rahvusvaheline interventsioon on siiski õigustatud vaid äärmuslikel juhtudel, näiteks genotsiidi puhul; ja märksa eelistatumad vahendid teise riigi siseasjadesse otsese sekkumise asemel on veenmine ning teiste riikide hukkamõist ilmse ebaõigluse vastu (Nussbaum 2011: 111-112).

Kuna kõik inividid on globaalselt vastutavad, peaks rahvusvaheline kogukond silmas pidama kõiki riike põhisuutlikkuste võimaldamisel nende kodanikele. Suutlikkuste nimekiri on justkui mõõdupuu konkreetse riigi arengu mõõtmiseks; kõik piisavalt arenenud riigid peaksid tegelema vajalike ressursside ümberjaotamisega riikidesse, kus suutlikkusi materiaalsete puudujääkide tõttu veel võimaldada ei saa. Seeläbi loodab Nussbaum luua alternatiivset versiooni tänapäeva heaolu põhilisele mõõtmismehhanismile rahvusliku koguprodukti (GNP) kaudu. Kõikidel inimestel olenemata riiklikust kuuluvusest on õigus kõikidele maailma ressurssidele, mida nad vajaksid põhisuutlikkuste realiseerimiseks; ja seda isegi juhul, kui nad ei taha kõiki suutlikkusi realiseerida. (Nussbaum 2006: 225-227)

Nussbaum käsitab just suutlikkust kui reaalselt võimalust sobiva poliitilise eesmärgina, sest tulenevalt väärtuspluralismi olulisusest seda, millist suutlikkust realiseerida, riik kunagi inimesele ette öelda ei saa (Nussbaum 2006: 79). Nussbaum ei näe probleemi selles, kui inimene, kellele on võimaldatud piisavalt toitu, soovib näiteks religioossetel kaalutlustel paastuda, ent ta rõhutab, et paastumisel ja nälgimisel on suur vahe – esimene on vabatahtlik, teine mitte (Nussbaum 2000: 87-88).

Kuid kui riigid keskenduksid ainult suutlikkuste tagamisele ja näiteks riigis X on kõikidele elanikele suutlikkused tagatud, aga keegi neist ei suuda neid funktsioonidena realiseerida; ja riigis Y on samuti kõikidele elanikele suutlikkused tagatud, aga nad suudavad neid kõiki ka oma soovile vastavalt funktsioonideks aktualiseerida, siis peab väitma, et nii riik X kui ka riik Y käituvad oma kodanike suhtes õiglaselt, tagades kodanikele suutlikkused, aga jäädes neutraalseks selle suhtes, mida nad nende suutlikkustega ette võtavad. Nussbaum peaks sellekohaselt väitma, et nii riigis X kui ka riigis Y on õiglus tagatud, kuid et riigis X elavad inimesed kuidagi vähem inimväärikusele vastavalt. (Dorsey 2005: 15-16) Tõenäoliselt ei jääks Nussbaumil muud üle kui selle väitega nõustuda, sest suutlikkuste funktsionaliseerimine on indiviidi enda ülesanne ja Nussbaumi poliitilise liberalismi taotlus ei lubaks tal kunagi riigi ettekirjutusi kodanikele selle suhtes, milliseid suutlikkusi nad kindlasti peaksid funktsioonideks

realiseerima, sest see tekitaks liiga suure indoktrineerimisohu. Taas taandub individuaalsete valikute tegemine usule inimese ratsionaalsus(võimesse)se.

4.2 Kas Nussbaum suudab poliitilise liberalismi positsiooni kaitsta?

Nussbaum väidab, et suutlikkuspõhine teooria peab kaitsma poliitilist liberalismi ning olema vaid poliitiline (ehk mitte-eetiline). Nussbaum nõuab eristust kõikehõlmava eetilise kosmopolitismi ning kosmopolitismi vahel, mis lähtub vaid poliitilistest põhiprintsiipidest (Nussbaum 2011: 403); viimast lähenemist on käesolevas töös nimetatud mõõdukaks kosmopolitismiks. Mõõduka eetilise kosmopolitismi järgi saab riikidelt nõuda minimaalse õigluse tagamist oma elanikele, et nad saaksid igauks iseenda soovitud hüvekontseptsiooni järgida. Minimaalne õiglus Nussbaumi mõistes tähendab suutlikkuste võimaldamise tagamist. Poliitilisi printsiipe endid saab õigustada ainult eeldamata mõne konkreetse kõikehõlmava eetilise doktriini aktsepteerimist, ning kuigi poliitilised printsiibid ise võivad (ja ka peavad) omama eetilist sisu, ei tohi see sisu ise olla kõikehõlmav; neid printsiipe omakorda saab õigustada vaid kattuva konsensuse tulemusena. Kattuv konsensus aga ei saagi tekkida, kui kellegi kõikehõlmav eetiline doktriin on mängus. Nussbaum väidab seejärel eksplitsiitselt, et tema suutlikkustepõhine teooria ei saa olla kosmopolitistlik, kuna nõuab vaid sotsiaalset miinimumi ning väärtustab poliitilist liberalismi (Nussbaum 2011: 404). Siiski ei välista Nussbaum võimalust, et tema teooria võib mingi kosmopolitismi vormiga sobituda (Nussbaum 2011: 405).

4.2.1 Liberalismi definitsioon

Igasuguse liberalismi alustalaks on alati austus inimeste valiku ees järgida isiklikku hüvekontseptsiooni ning kui riiklikud ettekirjutused käsivad inimestel elada teatud

kindlal „parimal võimalikul“ viisil, õõnestab see indiviidi baasvabadust püüelda enda soovitud hüvesid. Valitsus ei saa piirata individuaalset vabadust väites, et mõned hüved on rohkem väärt püüdemist kui teised; riik peab jääma neutraalseks hea elu olemuse defineerimisel ja edendamiseks ainult kodanike üldist heaolu, võimaldades ainult baasressursse, mis on vajalikud indiviidi enda valitud hüvekontseptsiooni jaoks – ehk liberalism on otseselt perfektsionistlike hüvekontseptsioonide vastane (Kraut 1999: 315). Iga indiviid on ise parim otsustaja selle suhtes, mis talle parim on ning kellegi tegudesse ei tohi sekkuda niikaua, kui ta hakkab otseselt kellegi teise vabadust kahjustama või piirama; sealjuures ei ole piisav õigustus indiviidi enda heaolu edendamise eesmärgil sekkumine, ükskõik, kas füüsilise või moraalse (Mill 1977: 223). Nii on liberalism otseselt igasuguse paternalismi kui sundusliku hüvekontseptsiooni vastane.

4.2.2 Nussbaumi poliitilise liberalismi ja eetilise kosmopolitismi seosed

Tundub, et Nussbaumi püüe olla poliitiliselt liberalistlik ja samas siiski ulatuslikult ettekirjutav selles osas, millisel baasilt indiviid valikuid teha saab, seisab eelmises lõigus defineeritud poliitilise liberalismi suhtes üsna nõrkadel alustel. Nussbaumi normatiivsed nõuded suutlikkuspõhises teoorias on implitsiitsed, tema hariduse kosmopolitiseerimise projekt on ulatuslike hüveliste ettekirjutustega ja tema suutlikkuste nimekiri soosib igal juhul mõnesid eluviise rohkem kui teisi. Ühtlasi on Nussbaum ise tunnistanud teatud sunduslike momentide olemasolu tema teoorias: ta väidab, et iga seadus on mingis mõttes paternalistlik (pealesurutud olemise mõttes), kuna keelab näiteks tapmise või soolise diskrimineerimise. Kui tema suutlikkuspõhist teooriat tutvustada näiteks mõnele väga primitiivsete eluviisidega suguharule või järgalt sooliselt diskrimineerivale kogukonnale, on suutlikkuspõhine teooria Nussbaumi väitel siiski tugevam ning kõnealused kogukonnad peaksid seda aktsepteerima, et kaitsta universaalseid väärtusi, mida iga indiviid peaks austama (Nussbaum 2000: 53). Viis, kuidas näiteks diskrimineerivad kogukonnad peaksid suutlikkuspõhise teooria üle võtma, on ratsionaalse arutelu kaudu ja väljendab Nussbaumi usku võimalusse, et piisava selgituse korral muutuvad tema

suutlikkuste vajalikkuse selgitused kõikide jaoks ihaldusväärseks ning oluliseks. (Nussbaum 2000: 161).

Nussbaumi väitel peaks tema nõue suutlikkuste tagamiseks ja samas individuaalseks valikuks, milliseid neist funktsioonideks aktualiseerida, suutma teatud laadi liberalismi aluspõhimõtteid siiski kaitsta. Nussbaumi inimväärikuse kontseptsioon ei luba kunagi riigil teha ulatuslikke ettekirjutusi, millist suutlikkust keegi reaalselt täitma peaks. Sellele vastandatult on näiteks Dale Dorsey väitnud, et võib ette kujutada olukordi, kus riiklik interventatsioon on lubatud: olukorras, kus suutlikkused on võimaldatud, aga minimaalne inimväärikus (*minimal decency*) puudub. Ta toob näite, kus indiviidile on võimaldatud sissetulek, aga indiviid on kasiinosõitlane ning kulutab arutult raha mängurlusele. Dorsey väitel on Nussbaumi suutlikkuspõhise teooria järgi riigil õigus ka sunduslikuks sekkumiseks ning seda tegemata jättes oleks riik moraalselt hooletu. Minimaalse väärikuse nõue trumpab individuaalsed eelistused nagu mängurlus üle. (Dorsey 2005: 576)

Kui Nussbaumi teooria lubaks tõepoolest lisaks suutlikkuste võimaldamisele ka mingisugust riiklikku kontrollmehhanismi selle üle, kuidas indiviidid suutlikkusi funktsioonideks „töötlevad“, ei oleks enam tegemist liberaalse teooriaga. Seetõttu Nussbaum vastavat küsimuseasetust ka väldib ning ütleb, et igale indiviidile peavad küll teatud põhisuutlikkused (3. peatükk) tagatud olema, aga riigil pole kunagi õigus dikteerida indiviidile tema hüvekontseptsiooni või hea elu olemust¹³. Kui indiviidi hüvekontseptsioon on tõepoolest mängurlus ning ta eelistab kogu oma maise vara konverteerida kasiino žetonidesse, siis võib ta seda teha, kuigi ilmselt, kaotades kõik, mis tal on, peaks riik talle selle tagajärjel ka eluaset jms ellujäämiseks vajalikku siiski võimaldama; aga riigil pole õigust preventatiivseteks meetoditeks, sest see kahjustaks inimese vaba valikut oma hea elu kontseptsiooni järgimisel. Individuaalne vastutus ning valikud oma elutegevuses on selgelt üks põhilisi liberalismi tunnusjooni.

¹³ Muidugi senikaua, kuni see hüvekontseptsioon on ratsionaalne ja austab teiste inimeste suutlikkusi ning inimväärikust, st. ei seisne näiteks kõikide inimeste mõrvamises.

Riiklik sekkumine indiviidi elutegevusse on Milli järgides ka Nussbaumi väitel lubatud ainult juhul, kui individ kahjustab selgelt teiste inimeste huve ja vabadust (Nussbaum 1998: 336). Kui individ ei kasuta oma suutlikkustest tulenevaid võimalusi mitmekülgeks funktsioneerimiseks, ei ole riigil ega mingil muul institutsioonil õigust talle öelda, kas ja kuidas ta seda tegema peaks. Kui individ ei taha elada Nussbaumi käsituse järgi maksimaalselt väärikat elu, on ka see tema vaba valik; senikaua kui tal on võimalused selliseks elus siiski olemas.

Poliitiline võim on õigustatud vaid siis, kui selle alused on kattuva konsensuse tulemusel saavutatud (või potentsiaalselt saavutatavad). Kattuva konsensuse loomine ei eelda reaalselt konsensust kõikide kodanike vahel, vaid osutab pigem ratsionaalsete individide otsustele (Nussbaum 2001: 891). Nussbaum välistab konkreetse ratsionaalsuse teooria loomise võimaluse ning puudub ka ühtne alus, millelt väita, kas konkreetne avalik hüve on õige või mitte – see kõik peab toimuma avaliku mõistusliku arutelu teel. Ilmneb tautoloogiline element Nussbaumi ratsionaalsuse käsituses: ratsionaalne on see, mida saab põhjendada ratsionaalse aruteluga; ning ratsionaalsus on üks põhilisi inimest konstitueerivaid omadusi (sotsiaalsete vajaduste kõrval) – Nussbaum võtab ratsionaalsust juba antuna, kui inimest konstitueerivana. Igale riigile jääb alles selle liikmete soovide kohane suutlikkuspõhine teooria tõlgendus, kuid ükski riik ei tohi selle ellurakendamisel minna kaugemale kui puhtalt poliitilise aluse loomine ühiskonnale lubab. Poliitilised põhiprintsiibid ei laiene näiteks perekonnale või religioossetele üksustele. (Nussbaum 2000: 131)

Võib järeldada, et Nussbaum saab poliitilist liberalismi kaitsta teatud ulatuses. Ta järgib üldist sekkumatuse printsiipi ning pooldab pidevat ratsionaalset diskussiooni, eeldades kõikide inimeste potentsiaalset suutlikkust selleks. Kuid kindlasti ei saa ta väita, justkui ei soosiks suutlikkustepõhine teooria siiski mingeid kindlaid hea elu kontseptsioone, sest ta on loonud universaalse baasi, mille najalt individuaalseid hüvekontseptsioone üleüldse ehitada on võimalik. Loomulikult on ka poliitilise liberalismi mõistel endal teatud piirangud – näiteks sekkumatuse printsiip ise; ning ka see tähendab juba, et vähemalt mingi hulk võimalikke hüvekontseptsioone on välistatud, sest need kahjustavad teisi.

Seetõttu väidan, et eelkõige on Nussbaumi suutlikkustepõhine teooria just kosmopolitistlik, kuna läheb klassikalisest poliitilisest liberalismist oluliselt kaugemale. Nõuab ju Nussbaum esmalt riikide enesemääramisõigust, vaid eelkõige just suutlikkuste võimaldamist; tõlgendamine ja praktikasse rakendamine on küll riikide ülesanne, aga tema moraalikäsituse järgi on see kõikide riikide kohustus – Nussbaum võib küll väita, et ta ei taha lähtuda ühestki eetilise doktriinist, aga paratamatult terve suutlikkuspõhine teooria seda siiski teeb, sest kuigi suutlikkuste baasilt on justkui võimalik täita erinevaid hüvekontseptsioone, on need siiski piiratud kontseptsiooni enda poolt.

Nussbaumi teooriat saab kahtlemata kõige paremini kaitsta just eetiline kosmopolitism, sest klassikalisest poliitilisest liberalismist lihtsalt ei piisa, et õigustada esmalt suutlikkuste nimekirja loomist ning alles seejärel anda riikidele ülesanne seda endale sobivalt tõlgendada. Nussbaumi teooria põhineb mõõdukal eetilisel kosmopolitismil, sest ta väidab, et olenemata kultuurilisest mitmekesisusest on meil kõigil midagi substantsiaalselt ühist: kõik inimesed jagavad teatud ühiseid moraalseid omadusi ning need on juba ise ka mingisugused hüved: ratsionaalsus, sotsiaalsus, õigluse väärtustamine. Kui aga väita, et Nussbaum toetab kindlaid hüvesid, saab seda universalistlikku positsiooni hõlpsalt rünnata sellele vastanduvast relativistlikult positsioonilt. Järgnevalt vaatlengi relativismist tulenevaid süüdistusi, et analüüsida, millisel määral Nussbaumi kosmopolitistlikud jooned kaitstavad on.

5. Relativismipõhised vastuargumendid

Eetiline kosmopolitism on universaalne, omistades kõikidele indiviididele olenemata nende kohalikest kuuluvustest teatud olulised ühised omadused nagu ratsionaalsus, sotsiaalsus ja õiglustaotlus. Ka Nussbaum väidab, et ennekõike tulenevad inimeste moraalsed kohustused inimkonnast enesest ja selle inimkonna moodustavad kõik inividid kollektiivselt (Nussbaum 1997: 52). Ta tunnistab küll kohalike sidemete moraalsel olulisust, aga need ei ole inimolendi kui sellise jaoks tema väitel fundamentaalsed. Relativistid väidavad aga vastupidist: inimese primaarsed moraalsed kohustused on just tema kogukonna ja teiste kohalike kuuluvustega seotud. Käesolev peatükk vaatlleb, millisel määral on eetiline kosmopolitism relativismist tulenevate väidete vastu kaitstav.

5.1 Erinevad relativistlikud lähtekohad

Eetilise relativismi pooldaja võib esiteks väita, et kui väärtusotsustusi ei saa õigustada metafüüsiliste või teleoloogiliste argumentidega, nagu Nussbaum on eesmärgiks seadnud, siis peavad väärtusotsustused sõltuma mingist konkreetsest väärtussüsteemide või moraalsete üldistuste võrgustikust (Nussbaum 1993: 251). On väga ebatõenäoline, et kõik eksisteerivad kultuurid nõustuvad Nussbaumi kesksete suutlikkustega; ja märksa tõenäolisem, et erinevad kultuurid, rahvused ja muud kogukonnad tõlgendaksid ka Nussbaumi suutlikkustega nõustudes neid ikkagi radikaalselt erinevalt. See viib välja küsimuseni, kas universaalsed normid on üldse ihaldusväärased ning saavutatavad.

Teiseks võib eitada, et saab luua normatiivse väärtuskontseptsiooni, mis lähtuks universaalselt aktsepteeritud väärtustest, mida Nussbaumi normatiivsed suutlikkused omakorda õigustaksid. Võib olla ebaratsionaalne uskuda, et on üldse võimalik fundamentaalsetest kultuurilistest lahkarvamustest üle astuda ning globaalselt ühiste suutlikkusteni jõudev kattuv konsensus saavutada. Ükskõik kui üldiseid ühiseid väärtusi otsida, ei saa välistada tulemuste täielikku ebakõla ning kaasaegses maailmas juba on

hulk kultuure, kes kindlasti Nussbaumi nimekirjaga ei nõustuks. (Jömann, Kurbacher, Suhm 2000: 68).

Kolmandaks võib relativist kahelda, kas inimvõimetest või inimlikest omadustest on üldse võimalik moraaliseid väiteid tuletada. On võimalik, et selliseks tegevuseks puudub vajalik ühine alus, millelt analüüsija enda väiteid teiste kultuuridega võrrelda saab. Samuti võib väita, et igasugune universaalne moraaliteooria on ise vältimatult relativistlik ja seda ka juhul, kui üritame kehtestada neutraalset ja mitterelatiivset väärtusteooriat, sest on alati loodud kellegi poolt. (Jömann, Kurbacher, Suhm 2000: 69).

Kosmopolitismi on süüdistavalt nimetatud ka turistifilosoofiaks, mille järgi võib näiteks heal järjel olev Lääne turist, kellele meeldib reisida erinevatesse piirkondadesse, mugavalt väita kultuuri X külastades, et ta mõistab kohalikke ning jagab nendega hulka ühiseid väärtusi, kuid tegelikult, olemata küllastunud kohalike rikkalikust ajaloolisest ja kultuurilisest narratiivist, ei nõustu kultuuri X elanikest ükski, et turist neid mõistab või et neil üldse midagi olulist ühist on. See süüdistus hõlmab endas nn isehakanud kosmopoliitide, kellel on privileeg erinevates paikades ringi rännata, jaoks mugavat maailmakäsitust; ning ka teist süüdistust, et rikkal turistil on tulenevalt võimalusest erinevaid paiku külastada ka hoopis teistsugused materiaalsed ja sotsiaalsed tingimused kui vaesest kultuurist pärit indiviidil (Calhoun 2002: 869-897). Võib väita, et indiviidide tegelikud elamistingimused on niivõrd erinevad, et tõelisest universaalselt moraalsest võrdsusest kõnelemine on farslik ja ebausutav.

5.2 Nussbaumi vastuargumendid relativistlikele süüdistusele

Nagu eelmistes peatükkides kirjeldatud, on Nussbaum veendunud inimesele loomuomases ratsionaalse mõtlemise ja analüüsimise võimes ning sotsialiseerimisvajaduses; ehk pooldab teatud eetilise kosmopolitismi lähenemist, mis tähtsustab enim just ülal nimetatud ühisust. Nussbaum väidab, et kõik inimesed on vähemasti võimelised ratsionaalselt mõtlema ning see on juba üks universaalselt siduv

omadus. Kindlasti võib siinkohal süüdistada Nussbaumi naivismis ning vahest liiga suurtes soovunelmates, kuid samamoodi võib väita, et kui inimestel piiriüleselt üldse midagi ühist pole, siis millise kriteeriumi alusel üldse kellegi inimeseks-olemist hinnata või kuidas rahvusvahelist koostööd üleüldse saaks õigustada kui õiglast?

Nussbaum väidab relativismi pooldajatele vastukaaluks, et mingite universalistlike omaduste hülgamine ei anna meile ühtegi õigust sallimatuid ja ebaõiglast ühiskondi kritiseerida. Ta tunnistab teatud liiki universalismikäsituste nõrkust, kuid väidab, et poliitilise liberalismi alusel konstrueeritud suutlikkuspõhine teooria suudab oma positsiooni relativismi vastu kaitsta (Carusheela 2008: 2). Nagu varem esile toodud, ei vastandu suutlikkuspõhine teooria partikulaarsetele kuuluvustele ega kultuurilisele mitmekesisusele, vaid omistab neile sekundaarse väärtuse, samas siiski rõhutades nende moraalsel väärtust.

Fakt, et riikidel ja institutsioonidel on kohustus vaid suutlikkuste olemasolu tagada, peaks ühtlasi võimaldama konstrueerida erinevaid individuaalseid ja sotsiaalseid hüvesid – kuid alati siiski nende suutlikkuste baasilt (ühtlasi on suutlikkuste loetelu avatud redigeerimisele). Ta väidab, et kultuurirelativism ei ole ise võimeline andma midagi peale kriitika, kuid sotsiaalse õigluse probleemid nõuavad ka positiivset sisu (Nussbaum 2002: 132). Inimene kui sotsiaalne olend on alati vastamisi mitmesuguste moraali puudutavate küsimustega ning Nussbaumi lähenemine soovib alati kaitsta indiviidi õigusi enda kehtestatud hüvekontseptsiooni järgimiseks. Hoolimata sellest, et väidan, et Nussbaumi kosmopolitistlik lähenemine ei saa kaitsta klassikalist poliitilist liberalismi, rõhutab suutlikkuspõhine teooria väärtuspluralismi olulisust nii suurel määral, kui see võimalik on.

Nussbaum kirjeldab kuut meetodit või eesmärki, mida ta oma universaalse teooria loomisel silmas peab, et austada maailma kultuurilist mitmekesisust: suutlikkuste nimekiri peab olema paindub ja avatud kriitikale; suutlikkused on sihilikult kirjeldatud üldiste ja abstraktsetena, et jätta ruumi kohalikele interpretatsioonidele; nimekiri ei toeta üht kindlat moraalsel printsiipi või printsiipide kogumit, vaid on mõeldud ainult

poliitilisteks eesmärkideks; suutlikkuste eristamine funktsioonidest peaks välistama etnotsentrilise kontrolli; tähtsamad vabadused, mis kaitsevad pluralismi on ka ise nimekirjas (nt ühinemis- ja kõnevabadus); nimekirja võib riikide ees ainult õigustada, kuid selle ülevõtmine peab toimuma vabatahtlikult, veenmise ja ratsionaalse arutelu alusel (Nussbaum 2003: 43). Ühtlasi, olles multikulturalismi vastane, ei nõustu ta identiteedipoliitikaga, mis ei näe võimalust mõne kogukonna kritiseerimiseks või mõistmiseks väljaspool seda kogukonda (Nussbaum 2011: 109-111). Kõikidel indiviididel on õigus teatud suutlikkustele ning vastutus selle tagamise eest lasub peamiselt riikidel ja vajalikul määral ka institutsioonidel. Seeläbi välistab Nussbaum ühiskonnad, mis ei võimalda mingil põhjusel suutlikkusi tagada kui ebaõiglased.

Niisiis, esimese relativistliku süüdistusega, et väärtusotsustused sõltuvad alati mingist konkreetsest väärtussüsteemist, saab Nussbaum teatud määral nõustuda, aga universaalsed väärtused, mis on omased kõikidele inimestele, peaksidki erinevaid kohalikke väärtussüsteeme vaadeldes välja tulema. Nussbaum on optimistlik, et kui vaadelda erinevaid kultuure või rahvusi piisavalt hoolikalt ja lähedalt, mingid universaalsed jooned alati ilmnevad (VIIDE). Sellega on vastatud ka teisele relativismist tulenevale süüdistusele ehk kahtlusele, kas universaalsed moraalsed normid üldse võimalikud on.

On ilmne, et universalismi ja relativismi vahele jääb alati teatud ületamatu lõhe, sest kui üks positsioon väidab inimestel olevat rohkem ühist kui erinevat ja on võimeline selleks ka hulga näiteid tooma, lähtudes sealjuures kuidagi alati oma eesmärgist ehk siiski mingist usust inimeste olemuslikku sarnasusse, siis teiselt positsioonilt on alati võimalik väita vastupidist ning süüdistada universalisti oma vaadete pealesurumises või „vaatena eikusagilt“. Nussbaum ei saa kunagi eitada, et tema suutlikkuste loetelu on koostatud mingilt kindlalt baasilt lähtudes, uurigu ta ükskõik kui mitmeid erinevaid kultuure.

Nussbaumi eetilise kosmopolitism ei ole vaade ei kusagilt ega kõikjalt, vaid on alati mingisugune kohaolu; see ei ole mitte partikulaarse sidemete eitamine, vaid nende väärtustamine; aga lisaks säilib alati universaalne avatus mõistmaks ja väärtustamiseks ka

teisi ning nende kuuluvusi. Kindlasti ei saa eetilise kosmopolitismi kui universaalne lähenemine kunagi olla täielikult puhtakujuliselt neutraalne vaade ja tolerantne kõige suhtes, vaid osalemine partikulaarsetes sidemetes, mis ületab kultuuridevahelisi piire.

Relativismist tulenevaid süüdistusi peab suutlikkuspõhine teooria kui universaalne ja kosmopolitistlik lähenemine alati tõsiselt võtma, sest paratamatult on iga universalism teatud mõttes ka relatiivne, kuna vältimatult kuulub kindlasse ajalisse ja kultuurilisse konteksti, mille eesmärk on alati juba konstitueeritud selle võimalikkusesse uskumisest. Nussbaumi kosmopolitistliku teooria eelis igasuguse relativismi ees on aga see, et aitab luua kindlaid juhtnööre oluliste kaasaegsete probleemidega tegelemisel ning proovib anda reaalse panuse globaalse ebavõrdsuse vähendamiseks. Seetõttu peab ka iga relativistlik teooria suutlikkuspõhise teooriat tõsiselt võtma, kuna ainult teooria kultuurilise ja sotsiaalse mitmekesisuse kohta ei suuda anda praktilisi juhtnööre ebaõigluse vähendamiseks. Kokkuvõttes taandub iga teooria oma veenvusele kindla indiviidi jaoks ja alati on neid, kes ei olegi avatud veendud olema.

Kokkuvõte

On arusaadav, et Nussbaumi eetilise kosmopolitismi, mida suutlikkuspõhine teooria kahtlemata peab olema, võib tunduda naiivne, idealiseeriv, heauskne ja siiras. Nagu iga universaalse teooria toetaja, on Nussbaum pidevalt vastamisi suure hulga ründajatega, kes ei salli mingisuguseid normatiivseid ettekirjutusi või ulatuslikke inimloomuse teooriaid. Hoolimata sellest on Nussbaumi projekt kahtlemata üks põnevamaid, intrigeerivamaid ja globaalselt potentsiaalselt olulisemaid mõttekonstruktsioone, mille täiendamine ei saa kunagi olla lõplik, vaid peaks alati jääma dialoogilisse protsessi; sarnaseks Nussbaumi käsitatud narratiividele, nagu seda on rahvused, kosmopolitistlik haridus ja individuaalsete hüvekontseptsioonide järgimine.

Hoolimata sellest, et Nussbaum on eitanud kosmopoliidiks olemist, järeldasin tema suutlikkuspõhise teooria globaalsest ja rahvusliku kuuluvuse mitteprioritiseerimisnõudest, et ta ei saa sellest mõistest loobuda ja Nussbaumi teooria kuulub selgelt eetilise kosmopolitismi mõõduka vormi alla. Kuigi Nussbaum rõhutab riigiülese vastutuse esmasust, nõustub ta siiski sellega, et rahvuslik kuuluvus on oluline, kuid selle väärtus eelkõige instrumentaalne. Ta väidab, et riigipiirid on moraalselt sama juhuslikud kui indiviidi sugu või rass, aga väidan vastupidiselt, et moraalne juhuslikkus ei saa veel tingida moraalseid kohustusi, sest võib väita, et moraalselt on juhuslikud väga suur hulk omadusi ning selle baasilt peaks kompenseerima võimatuid olukordi.

Tegelikult piisab Nussbaumi jaoks ainuüksi inimeseks olemisest, et kuuluda suuremasse inimkogukonda ning seega tuua sisse kollektiivne vastutus. Kogu Nussbaumi suutlikkuspõhine teooria lähtub tugevast ratsionalistlikust eeldusest ja usust iga indiviidi võimesse olla vähemalt suuteline ratsionaalsuseks; samuti inimese olemuslikust sotsialiseerimisvajadusest ja eeldusest, et väärikas inimelu vastab kindlatele õiglusnõuetele, mida tagab suutlikkuste võimaldamine. Nagu kirjeldasin viimases peatükis, ei anna Nussbaum meile konkreetset ratsionaalsusteooriat, vaid juba eeldab seda implitsiitselt.

Tema kosmopolitistliku lähenemise teisteks olulisteks eeldusteks on universaalsus ja solidaarsus. Nussbaum on oma suutlikkuste nimekirja välja töötanud eesmärgiga luua kõikidele vajalik baas inimväärseks eluks; tähtsa punktina eristab ta selles suutlikkused funktsioonidest. Et vältida kõikehõlmava eetilisel universalistliku teooria loomist, rõhutab Nussbaum, et riigid või institutsioonid peavad tagama ainult suutlikkuste funktsioonideks realiseerimise võimalused (sealjuures peavad siiski täidetud olema mõned põhisuutlikkused nagu näiteks toit või peavari indiviidi ellujäämiseks) ega tohi ette kirjutada, milline peaks olema kellegi isiklik hea elu kontseptsioon. Suutlikkuste nimekiri on sealjuures alati lahtine ning piisavalt üldine, et võimaldada selle vajadusel redigeerimist ning ühtlasi võimalikult suurt hulka eri hüvekontseptsioone.

On ilmne, et mingi hulk võimalikke hüvekontseptsioone jäävad alati suutlikkuste nimekirja põhjal välja, aga Nussbaum väidab, et kõik püüdlemist väärivad hea elu kontseptsioonid on nende kaudu siiski võimaldatud. Järelikult on suutlikkustepõhine teooria vältimatult alati eetilise kosmopolitismi positsioon, kuna näeb ette teatud hulga võimalusi hea elu kontseptsioonidest, mille baasilt kõik pürgimist väärivad individuaalsed hea elu eesmärgid võimalikud on.

Nussbaum on ulatuslikult saanud eeskujuna John Rawlsi sotsiaalse õigluse teoriast, ent mõtestab selle oluliselt ümber: baashüvede või mistahes puhtmateriaalsete hüvede nõudmisest ei piisa mõistmaks inimestevahelisi asümmeetrilisi ja ebavõrdseid vajadusi; ta väidab, et sotsiaalse õigluse vajadus on juba implitsiitselt konstrueeritud inimese loomuomast sotsiaalsusest ja ratsionaalsusest ning õigluse mõistmiseks on vaja vaadelda inimeste tegelikke olukordi suutlikkuste baasilt. Nii on Nussbaumi teooria erinev ka inimõiguste teoriast, sest suutlikkuspõhine lähenemine seab eesmärgiks vaadelda inimeste tegelikke olukordi ja vajadusi ega lepi ainult õigustega, vaid käsitab ulatuslikult ka õiguste tagamise kohustust suutlikkustena riiklikult ja vajadusel institutsionaalselt. Täpsete juhtnööride ettekirjutamise jätab Nussbaum siiski majandusteadlaste hooleks, pidades silmas, et globaalsest õiglusest saab rääkida alles siis, kui kõikidele individidele on tagatud teatud minimaalne vorm kõikide suutlikkuste soovi korral funktsioonideks realiseerimiseks.

Nussbaumi lähenemises on mitmeid filosoofilisi puudujääke, aga võrreldes universalismi vastaste positsioonidega ka mitmeid eeliseid: ta proovib teoreetilise kritiseerimise asemel anda inimestele ja riikidele konkreetseid positiivseid juhtnööre globaalse ebaõigluse vähendamiseks; soosib kriitilist arutelu suutlikkuste nimekirja üle ning hariduse kosmopolitiseerimist, et tulevikuühiskond oleks üksteise suhtes avatum ning tunnetaks globaalset vastutust; ning on teinud suure panuse oluliste globaalsete probleemide paremaks mõistmiseks. Siiski, Nussbaumi kosmopolitism on filosoofiliselt kaitstav senimaani, kui usk inimese ratsionaalsusesse, loomuomasesse koostöösoovi ja väärika inimelu kaitseks on juba olemas.

Kasutatud kirjandus

Appiah, Anthony K (2006). *Cosmopolitanism: Ethics in a World of Strangers*. W. W. Norton & Company.

Calhoun, Graig (2002). „Belonging“ in the *Cosmopolitan Imaginary*. *Ethnicities* nr. 3 (4).

Carusheela, S. (2008). *Social Analysis and the Capabilities Approach: A Limit to Martha Nussbaum's Universalist Ethics*. *Cambridge Journal of Economics*, vol. 33, nr. 6.

Dorsey, Dale (2005). *Global Justice and the Limits of Human Rights*. *The Philosophical Quarterly*, vol. 55, nr. 221.

EAPN (European Anti-Poverty Network) 2011. *Jõukus, ebavõrdsus ja sotsiaalne polariseerumine Euroopa Liidus*. Euroopa Vaesusvastase Võrgustiku selgitustekst nr 3.

Harris, Lee (2003). *The Cosmopolitan Illusion*. *Policy Review* nr. 118.

Harpham, Geoffrey G. (2002). The Hunger of Martha Nussbaum. *Representations*, vol. 77, nr. 1. University of California Press.

Jömann, Norbert; Kurbacher, Frauke A.; Suhm, Christian (2000). *Universal Capabilities vs. Cultural Relativism: Nussbaum's Capabilities Approach under Discussion*. Martha C. Nussbaum: Ethics and Political Philosophy: Lecture and Colloquium in Münster 2000, toimetaja Angela Kallhoff. LIT Verlag Münster.

Kleingeld, Pauline; Brown, Eric (2011). "Cosmopolitanism", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, toimetaja Edward N. Zalta.

<<http://plato.stanford.edu/archives/spr2011/entries/cosmopolitanism/>>.

- Kraut (1999). *Politics, Neutrality and the Good*. Social Philosophy and Policy, 16.
- Mill, John Stuart (1859). *On Liberty*. J. M. Robson Collected Works, Vol. 18. University of Toronto Press, 1977.
- Miller, David (2008). *National Responsibility and Global Justice*. Oxford Scholarship Online, Oxford University Press.
- Nagel, Thomas (2005). *The Problem of Global Justice*. Blackwell Publishing, Inc. Philosophy and Public Affairs.
- Nazeem, Ayaz M.; Hyslop-Margison, Emery J. (2006). *Nussbaum's Concept of Cosmopolitanism: Practical Possibility or Academic Delusion?* Paideusis, vol. 15, nr. 2.
- Nelson, Eric (2008). *From Primary Goods to Capabilities: Distributive Justice and the Problem of Neutrality*. Political Theory, vol. 36, nr. 1.
- Nussbaum, Martha C. (1990). *Aristotelian Social Democracy*. Liberalism and the Good. London, Routledge Publishing.
- Nussbaum, Martha C. (1992). *Human Functioning and Social Justice: In Defense of Aristotelian Essentialism*. Political Theory, nr 20.
- Nussbaum, Martha C. (1996). *For Love of Country*. Beacon Press.
- Nussbaum, Martha C. (1997). *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education*. Cambridge University Press.
- Nussbaum, Martha C. (1998). *The Good as Discipline, The Good as Freedom*. Ethics of Consumption: The Good Life, Justice and Global Stewardship. Rowman & Littlefield.

Nussbaum, Martha C. (2000). *Women and Human Development: A Study in Human Capabilities*. Cambridge University Press.

Nussbaum, Martha C. (2002). *Capabilities and Social Justice*. *International Studies Review*, vol. 4, nr. 2.

Nussbaum, Martha C. (2003). *Capabilities as Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice*. *Feminist Economics* nr. 9. Routledge Publishing.

Nussbaum, Martha C. (2006). *Frontiers of Justice. Disability, Nationality, Species Membership*. Harvard University Press.

Nussbaum, Martha C. (2008). *Toward a Globally Sensitive Patriotism*. *Daedalus*. MIT Press Journals, vol. 137, nr. 3.

Nussbaum, Martha C. (2011). *The Capabilities Approach and Ethical Cosmopolitanism: The Challenge of Political Liberalism*. *The Ashgate Research Companion to Cosmopolitanism*, toimetajad Rovisco, Maria; Nowicka, Magdalena. Ashgate Publishing Ltd.

Rawls, John (1991). *A Theory of Justice*. Oxford University Press.

Rawls, John (1996). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.

Sen, Amartya (2009). *The Idea of Justice*. Penguin Books Ltd.

Summary

Martha Nussbaum's Ethical Cosmopolitanism – a Naïve Illusion or a Contemporary Ideal?

This thesis is about one of the more influential contemporary thinkers Martha Nussbaum's capabilities approach as a defender of ethical cosmopolitanism. Nussbaum develops her capabilities theory based on universal claims about rationality and sociability of each individual, while setting her goal to reduce global injustice and enhance justice across the globe. She has built a list of ten basic capabilities, that would enable each person to live a dignified life; and the list is vague and abstract in order to allow value pluralism and various conceptions of the good.

Nussbaum has denied being a cosmopolitan, but I claim that due to her universal presumptions and global aims, she is a defender of moderate ethical cosmopolitanism. The cosmopolitanism she defends is moderate, because instead of claiming the absolute moral equality of all people, despite their particular connections, she asserts the moral importance of states, nations and other forms of local roots, and does not deny the value of one's family and other affiliations, supporting a form of patriotism that she calls "purified". Nussbaum is deeply concerned about the current social injustice in the world and hopes that her capabilities approach would be a wonderful way of solving these problems. She states that the capabilities themselves have only intrinsic value and separates them from what she calls functions – the latter is up to each individual to achieve as fulfillments of capabilities. The task of the state is only to enable the possible achievement of the ten capabilities, but can never dictate, which capabilities each individual should pursue. This way, Nussbaum's ethical cosmopolitanism is open to various conceptions of the good life and defends a certain value pluralism.

Nussbaum's universalist theory has several philosophical challenges: accusations of being a view from nowhere, problems Nussbaum faces when claiming that state borders are morally arbitrary, dangers of indoctrination through the ten capabilities. Despite these worries, I have tried to defend her philosophical position as important and desirable.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Jana Tamm

(sünnikuupäev: 12.08.1986)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose „Martha Nussbaumi eetiline kosmopolitism – naiivne illusioon või kaasaegne ideaal?“

mille juhendaja on Eva Piirimäe (PhD)

1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 12.05.2013